

ÚVOD

Veřejnosti odborné i širší zde předkládaný **Slovník komunistické totality** představuje první systematické mapování lexikální části jazyka více než čtyř desetiletí doby vlády komunismu v Českých zemích, jakkoliv stále jen dílčí. **Cílem** je přinést na datech korpusu statisticky podložený výzkum lexikonu, resp. jeho jednotek, a ukázat na jejich užití. Je to výzkum specificky orientovaný na jazyk využívaný a zneužívaný k propagandě a manipulaci celého národa. Jde v tomto smyslu o přístup objektivní, vycházející z reprezentativních dat zkoumaných statisticky a jde zároveň i o přístup svého druhu první.

Pro zasazení do perspektivy si připomeňme, že komunistická totalita sledovaná zde byla téměř šestkrát delší než totalita fašistická (lingvisticky dosud také nestudovaná), srov. 7 let fašismu (1939-1945) a 41 let komunismu (1948-1989).

Zdrojem výzkumu, jehož textové základy vstoupily do **korpusu Totalita** (je tu ve své úplnosti představený v příloženém CD a bude zpřístupněný i na webu na adrese www.korpus.cz), byly ve svém výběru, který byl motivovaný historickými ohledy, tři plně pokrytá období (z let 1952, 1969, 1977) tak, jak je zachycuje (1) jednak a především *Rudé právo*, hlásná trouba režimu a centrální deník komunistické strany, a jednak (2) různé dobové propagandistické a politicky orientované knihy, brožury a příručky.

Nejde tedy o primární orientaci na celý totalitní jazyk a jeho složku propagandy, tou je zde v dalším studovaný lexikon dané doby. Přesto mnohé z dobového pojmosloví užitě zdroje zachycují i v našem přístupu aspoň zčásti a nedokonale (tj. v samotném významu slov, či v kolokacích), avšak povahu celého jazyka by bylo třeba studovat komplexně a v jasné vazbě s realitou, tedy v širších úsecích textů, které se tu připomínají jen okrajově; lze je však aspoň zčásti, přes ve slovníku naznačené lexémy a pojmenování, dohledávat i ve zpřístupněném korpusu.

Sledovaná tři období byla, především na novinových datech, volena s ohledem na jejich povahu a odraz v jazyce a lexikonu, který přinášejí.

Zatímco mají obecně mnoho společného, fakt, že období normalizace, tj. 70. a 80. léta, bylo jazykově výrazně méně proměnlivé v důsledku společenské stagnace se odrazil i na slabším zastoupením textů, které do korpusu vstoupily (*perestrojka* a *glasnost* byly vlastně režimem jen nevlídně přijímané rusismy). Jako odraz nepovedených reforem komunistického režimu v r. 1968 se pak tehdejší společenské pokusy o reformu, které snad nejvíc zosobňoval výraz *socialismus s lidskou tvář* (v korpusu má frekvenci 35), se takové výrazy později objevovaly hlavně v citační podobě s naznačeným odstupem a odsudkem. K povaze tehdejšího jazyka je třeba připomenout, že jeho výsledná forma a obsah procházela *cenzurou*, kterou prováděla od r. 1952 *Hlavní správa tiskového dozoru*, jakkoliv se slovo *cenzura* „cudně“ neužívalo. Z jiného hlediska tu jde výlučně o jazyk normalizovaný a korpus psaný.

Na vysvětlenou je třeba dodat aspoň tolik, že data ve smyslu (1) ani (2) k dispozici v elektronické podobě neexistovala (ani sami komunisté či jejich strana se svou neslavnou a zločinnou minulostí, zachycenou mj. na stránkách Rudého práva, nesnaží takto systematicky zachytit), a bylo proto nutné je velmi pracně a dlouho do počítače skenovat, aby se s nimi dalo pak v podobě korpusu, tj. po mnohonásobných úpravách, tagování a lemmatizaci, počítačově pracovat (pod programem Bonito, v rámci Českého národního korpusu). Výsledný korpus po mnoha letech příprav tvoří 15 350 741 pozic, specificky pak 422 762 různých slovních tvarů a 164 815 lemmat.

Zdroje, jejichž plný soupis se uvádí v **Seznamu zdrojů korpusu totalita**, tvoří v úhrnu tyto typy textů:

- 1. Rudé právo:** celkem 400 souborů, 9 798 794 tokenů, 329 418 typů, celkem cca: 10 milionů slov, a to
 - ročník 1952 (dvě poslední čtvrtletí): 6. 6. – 31. 12. 1952
 - ročník 1969 (druhé čtvrtletí): 1. 4. – 31. 4. 1969
 - ročník 1977 (první čtvrtletí): 3. 1. – 31. 3. 1977

2. *Knihy a tiskoviny:*

91 knih, celkem cca: 5 milionů slov, a to: 1952 (23 titulů), 1969 (10 titulů), 1977 (58 titulů) viz Seznam zdrojů korpusu Totalita

Protože cílem tvorby korpusu Totalita nebylo pokrýt celé období 41 let vyčerpávajícím způsobem (pro účely této knihy to ani nebylo možné), muselo jít jen o kriteriální výběr. Ten možný byl při opření se o závažná tři období, jejichž výběr se opíral o historická kritéria, zastoupená uvedenými kvartály Rudého práva a do značné míry i časově korelovanou volbou knih a tiskovin (viz 1 a 2).

Na základě korpusu Totalita pak vznikly, po jeho otagování a lemmatizaci, jednotlivé **slovníky**.

Hlavním výstupem je **Specifický totalitní slovník**, vzniklý statistickými metodami, především porovnáváním s dnešním jazykem chápáným jako jistý standard. Tento slovník, který je tudíž nutně výběrový, zachycuje především statisticky signifikantní lexémy a jejich kolokace, jak je přineslo náročné srovnávání se standardním dnešním korpusem. Slovník je uspořádaný abecedně a vybavený statistikami (celkovou relativní frekvencí lexému a jeho frekvencemi v jednotlivých časových obdobích), popř. i občasnou glossou o významu. Tento slovník obsahuje rovněž i nejpoužívanější zkratky a propria.

Lexémy, které statisticky signifikantní nebyly, se tedy do tohoto slovníku nedostaly, a slovník má proto v tomto smyslu výrazně diferencní povahu ukazující na to, co bylo pro sledované období typické a specificky od dnešního stavu a úzu odlišné.

Jako protiváha tohoto *Specifického totalitního slovníku* se tu uvádí i **Základní slovník (podle frekvence)**, který zahrnuje 9994 nejčastějších lexémů korpusu Totality (hesla s frekvencí vyšší než 63 výskytů). Je řazený frekvenčně a vedle hesláře je vybavený jen frekvencemi hesel za jednotlivá období.

Obecně je tedy zjevné, že předkládaný **Slovník komunistické totality** zahrnuje v obou zmíněných podobách jen výběr z lexikonu daného období. Další lexémy a jejich chování je proto třeba studovat přímo v korpusu.

Knihla nabízí, vedle základní **bibliografie**, ještě řadu **příloh** různého druhu přinášejících autentický dobový materiál zvláštní důležitosti, či materiál dobově příznačný jako jsou hesla, stejně tak jako typickou konkordanci. Silnou stránkou odrážející dobové nálady (stojící však mimo korpusově zkoumaný materiál).

František Čermák, Václav Cvrček,
Věra Schmiedtová

PROMĚNY KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

Oldřich Tůma

Je skutečně docela pozoruhodné, že čím více jsme od zhroucení komunistického režimu vzdáleni, tím jasnější kontury jakoby ve veřejném diskurzu anebo – chceme-li – v národní paměti dostával. Příkladně v té její části, která je formulována některými médii a také ve světě politiky (samozřejmě nikoli levicové). Minulý režim je čím dále více představován a vnímán jako nehybný monolit, který ovládal, ovlivňoval a po svém manipuloval celou společnost a všechny lidské aktivity. Samozřejmě politikou a ekonomikou počinaje, přes kulturu až po každodenní život jednotlivce včetně jeho soukromých a intimních sfér. Humorným, ale docela reprezentativním způsobem to ilustruje třeba výrok jistého sexuologa, který při rozboru možných problémů s erekcí završil svůj výklad tvrzením, že nemůže být divu, že čeští muži takové problémy mají a nejsou ochotni je léčit, protože... jsme přece žili čtyřicet let v totalitě. Takový příklad je jistě okrajový a extrémní, nicméně podobně argumentovaná tvrzení lze bez větší námahy ve veřejném mediálním prostoru najít prakticky každý den.

Termín totalitní režim se prosazuje stále více a skoro jakoby nahrazoval příliš neutrální nebo příliš málo úderný termín komunistický režim. I v oficiálním politickém diskurzu už dávno nestačí označit a uzákonit, že minulý režim byl zločinný a protiprávní (jako se to stalo přijetím příslušných zákonů počátkem devadesátých let, hned po rozpadu Československa), ale právě že byl totalitní a to od začátku až do konce. Stačí se vrátit k parlamentním debatám, které před několika roky provázely vznik Ústavu pro studium totalitních režimů. Ti z poslanců, kteří – jako např. Zdeněk Jičínský – argumentovali, že minulý režim se během desetiletí, kdy byl u moci, poněkud proměňoval a že snad dává smysl hovořit o totalitě v kontextu prvních let existence režimu, nejspíše do roku 1953 či 1956 a poté, že se režim pod tlakem různých okolností přece jen měnil a v jistém období (rozumí se ve druhé polovině šedesátých let) se poměrně vážně pokoušel o vlastní dalekosáhlou reformu, byli částí médií vysmíváni

a pranýřováni jako takřka obhájci komunistického režimu. A v poslanecké sněmovně pak přehlasování a zřízením výše zmíněné instituce pod právě tímto názvem byla vlastně totalitní povaha režimu po celou dobu jeho existence uzákoněna. Z takového pohledu vyplývá, že režim, jenž tu v letech 1948-1989 vládl, byl všeovládající a byl vybaven ne-li snad úplně a do poslední chvíle moci a schopností vše ovládat, tedy jistě intencí tak činit. Podobně silný důraz je kladen na neměnnost režimu: byl stále stejný a týž po celých čtyřicet let.

Málokdo se namáhá podat definici totalitarismu anebo se aspoň rámcově k některé stávající přihlásit. Definice a analýzy totalitarismu Carla Friedricha, Zbigniewa Brzezinského, Hannah Arendtové, Raymonda Aarona, Juana Linze a Alfreda Stepana či dalších autorů se při tom v mnoha ohledech liší a nelze je navzájem zaměňovat či s nimi pracovat na přeskáčku. O to ale ve veřejném diskurzu, jak ho v posledních letech zazíváme, nejde. Jde především o vyjádření co nejsilnější distance. Zkrátka a dobře, jakoby teprve označení komunistického režimu za totalitní implikovalo dostatečné odsouzení a jakoby jen taková definice nesla sebou přiměřeně negativní konotace. Nevyčteným, ale vcelku zřejmým a logice tohoto pohledu na komunistický režim odpovídajícím předpokladem také je, že existuje jakýsi klasifikační žebříček nedemokratických režimů, jenž je řadí za sebou co do míry negativních vlastností. Totalitní režim je tak nejvíce zločinný, nejvíce krvavý, nejvíce devastující apod. Podíváme-li se však třeba na zřejmě nejpropracovanější typologii moderních nedemokratických režimů (jak ji podali zmiňovaní Juan Linz a Alfred Stepan) zjistíme, že tak jednoduché to není. Jde o způsob organizace lidské společnosti, cíle a metody vlády, nikoli o míru zločinnosti. Je vcelku zřejmé, že např. vojenské diktatury, jež vládly v sedmdesátých a osmdesátých letech v řadě zemí Latinské Ameriky byly sice režimy „pouze“ autoritářskými, jež neingerovaly a ani nechtěly ingerovat do rozsáhlých sfér života společnosti (ekonomiky, kultury, náboženství atd.), ale záro-

veň měly na svědomí desetitisíce obětí a bezesporu šlo o režimy velmi krvavé a zločinné.

Podíváme-li se na více než čtyřicet let vlády KSČ v Československu perspektivou interakce mezi vládnoucím režimem a společností, jen těžko můžeme nevidět, že situace se v mnoha důležitých ohledech proměňovala. Samozřejmě nejen v Československu, ale i v dalších zemích sovětského bloku, především v sousedních státech středovýchodní Evropy - Polsku, Maďarsku, NDR. Jakkoli se výchozí podmínky v jednotlivých zemích lišily a jakkoli peripetie dějinného vývoje nebyly totožné, ale pouze podobné, přece je zřejmé, že komunistické režimy v těchto zemích se k moci dostaly za použití podobných metod a že také jejich kolaps na konci osmdesátých let představuje nejvíce ze všeho různé varianty téhož příběhu. A nejinak je tomu i se samotnou podstatou dějin komunistické vlády, onoho grandiózního a tragického experimentu, jehož cílem bylo všestranně transformovat společenské poměry tak, aby odpovídaly scénáři vytvořenému marx-leninskou ideologií a - pokud se na věc díváme perspektivou zemí střední Evropy - zároveň snahou přiblížit se co nejvíce realitě už existující v Sovětském svazu.

Během několika prvních let existence režimu skutečně bylo docíleno dalekosáhlé transformace politického a ekonomického systému. Byl vytvořen systém, který si sice podržel některé formální znaky parlamentní demokracie a ústavnosti (existence parlamentu, volby, v ústavě zakotvené základní občanská práva, dokonce i existence několika dalších politických stran), ve skutečnosti se ale jednalo o ovládnutí nejen politické moci, ale celé společnosti jednou přísně centralizovanou hierarchicky uspořádanou organizací, která pronikala na všech úrovních do všech složek společnosti - Komunistickou stranou Československa. Ony formální znaky demokracie, k níž se režim slovně hlásil, zůstávaly jen jakousi okrasou bez reálného významu (další strany Národní Fronty, jež byly zcela podřízeny vůli KSČ a jejich reálný vliv se blížil nule), byly opakovaně soustavně ignorovány a porušovány (právo svobody slova, shromažďování atd.) či byly provozovány tak, že se staly jen dalším nástrojem útlaku a manipulace a vlastně protikladem svého původního smyslu (volby, jež se v komunistickém pojetí staly nástrojem ponížení jednotlivého občana a způ-

sobem, jak si režim vynucoval a ověřoval jeho veřejně projevenou loajalitu a poslušnost). Ve sféře hospodářství se až na malé výjimky jediným majitelem výrobních prostředků a tedy i jediným zaměstnavatelem stal stát, který také centrálně a v rámci dlouhodobého plánování rozhodoval o sortimentu a kvantitě výroby, investicích všeho druhu, o cenách, mzdách, důchodech. Občanská společnost v zásadě přestala existovat. Její prvky (odborné, společenské, zájmové i jiné organizace) sice opticky existovaly, byly ovšem ovládnuty a řízeny KSČ a staly se tak pověstnými převodovými pákami ve službách vládnoucího režimu. Samotná společnost se výrazně proměnila, byla nivelizována, některé sociální skupiny byly likvidovány. Vládnoucí strana a její režim se snažily ovládnout vzdělání, kulturu, usilovaly o informační monopol, mnoha způsoby a v mnoha různých sférách zasahovaly do privátního života obyvatel.

To vše bylo provázeno intenzivní represí vůči skutečným či jen potenciálním a domnělým odpůrcům nových pořádků. Do období mezi rokem 1948 a polovinou padesátých let spadá velká většina rozsudků smrti a poprav, rozsudků odnětí svobody z politických důvodů, praxe nuceného vysídlení celých rodin z jejich domovů, odesílání do táborů nucené práce, do zvláště tvrdých pracovních jednotek armády a další formy soudní i mimosoudní represe. Z druhé strany jsou tato léta charakteristická opakovanými akcemi, jejichž cílem bylo vždy znovu mobilizovat společnost: masivními náborů do komunistické strany, organizováním schůzí a podpisových akcí k nejrůznějším cílům a pod nejrůznějšími hesly (boj za mír, proti válce v Koreji, na podporu nejtvrdějších rozsudků během inscenovaných velepřeprosů se škůdci a nepřáteli), účastí na brigádách, centrálně řízenými přesuny pracovní síly (především do těžkého průmyslu), účastí na oslavách, průvodech a v neposlední řadě na zmanipulovaných volbách. To vše se opakovaně týkalo (a vyžadovalo aktivní účast) statisíců či milionů lidí.

Období prvních několika let existence režimu, které někdy charakterizujeme jako „stalinistické“, někdy jednoduše jako „padesátá léta“ (sám režim mluvil o „urychleném budování socialismu“), opravdu znamenalo rychlý pohyb na cestě k ideologii předepsanému ideálu. Tento překotný (svým způsobem opravdu revoluční) vývoj

sebou ovšem nesl četná rizika. A to nejen pro odpůrce režimu, pro společnost jako takovou, ale i pro příznivce a budovatele režimu, pro členy komunistické strany samotné. Vždy citelnější ekonomické problémy znovu oživovaly celkovou nespokojenost. Obludná a jakoby svěhlová mašinérie represe si začala vybírat oběti i mezi členy komunistické strany a navíc i mezi vysokými funkcionáři. Frustraci i upřímných stoupců režimu mezi intelektuály a umělci způsobovaly permanentní konflikty s malichernou cenzurou a snahou o permanentní ideovou indoktrinaci. To vše nejen znovu zažehávalo už zdánlivě likvidovanou schopnost odporu, ale také inspirovalo skepsi a pokusy o revizi programu a strategie i mezi původně nadšenými budovateli nového systému

Po Stalinově smrti, v letech 1953-1956 vypukla kumulovaná nespokojenost ve všech střeoevropských komunistických zemích v řadě prudkých krizí. Vyvrcholením bylo tragicky krvavé protikomunistické povstání v Maďarsku na podzim 1956. Všechny tyto krize se sice podařilo mocensky zvládnout, byly však bezpochyby i varovným mementem pro vládnoucí komunisty. Byly také vážným signálem, že vztah vůči společnosti je třeba nastavit jinak – nemá-li se spirála násilí a represí znovu roztáčet a nemá-li stoupat riziko, že oběťmi mohou být nejen nepřátelé, ale i stoupcem systému (konec konců právě v Maďarsku desítky z nich zaplatily svou účast na „urychleném budování socialismu“ životem). Právě ony krize poloviny padesátých let přinesly, pokud se podoba a provozu komunistických režimů ve střední Evropě týká, významné změny. Vládnoucí režimy si ve snaze vyhnout se napříště rizikům výbuchů nespokojenosti a násilí snažily najít určitý nový modus vivendi se společností postavený na jistém kompromisu. Snažily se najít a udržovat jiné metody ovládnutí společnosti nepostavené už na stálých mobilizacích veřejnosti, překotných změnách, masivních represích.

Represe a perzekuce sice zůstaly důležitou metodou vládnutí, ale metodou užívanou napříště jen selektivně, spíše k připomenutí potenciálu, jímž režim vládne. V každém případě měl být nadále represivní aparát držen pod přísnou kontrolou, aby se zabránilo i jen náznaku opakování situace, kdy se jeho oběťmi stali i jeho původní hybatelé. Určitá pozornost byla věnována i pří-

padnému negativnímu dopadu příliš intenzivních represí nejen na domácí, ale čím dále více i na zahraniční veřejné mínění. Systém represí se nestal méně protiprávní a zločinný, ale měkčí a sofistikovanější. Zjednodušeně řečeno, v případech, v nichž v padesátých letech velmi reálně hrozil trest smrti či rozsudek doživotního odnětí svobody, se v následujících desetiletích vládnoucí režim spokojil s uložením trestu několika let vězení a čím dále více preferoval spíše donutit odpůrce režimu k odchodu ze země. Místo někdejších častých mobilizací společnosti k dosažení politických či ekonomických cílů a stále a všudypřítomné ideové indoktrinace se nyní režim spokojoval vynucenou, ale často velmi povrchně odbytou účastí na občasných rituálech, jakou byly oslavy 1. máje či participace na pseudovolební frašce. Zároveň si režim uvědomil, že společnosti je třeba za její loajalitu – či poslušnost – nabízet více než jen hesla a perspektivu skvělých, leč stále vzdálených zítřků. Nejen perspektivu stoupající životní úrovně a jejího materiálního zabezpečení (s čímž souvisely nutně změny v hospodářské strategii, kdy prioritní rozvoj těžkého a zbrojního průmyslu musel být doplněn snahou o zlepšení zásobování, výrobu širšího sortimentu spotřebního zboží atd.), ale i určitý přístup ke kulturním a duchovním statkům. Přece jen se uvolnil dohled nad sférou umění a kultury, režim rezignoval na snahu podřídit uměleckou tvorbu jedině estetické normě, uvolnil restriktce na import určitých kulturních produktů ze západu. Uplnou izolaci od nekomunistického světa už nemohl udržet. Právě naopak, dostup k aspoň nějakým komoditám západní proveniencí, materiálním i duchovním (včetně možnosti občasných výjezdů přes železnou oponu vycestovat) musel poskytovat i svým vlastním elitám jako odměnu či úplatu za jejich loajalitu. Navíc taková manipulace s povoláním přístupu ke konzumaci těchto žádaných statků (např. složitý systém povolování cest do zahraničí) se stal v tomto ohledu velmi účinným nástrojem vynucování a udržování loajality.

Tyto změny v provozu režimu neznamenal rezignaci, jistě ne otevřenou a přiznanou rezignaci na konečné cíle komunistické ideologie a jejich prosazení v globálním měřítku. Jen se to vše odsouvalo do nejednoznačně definované budoucnosti. Důraz nyní byl na udržení stability, nikoli na provádění dalších změn. Status-quo

měl přednost před vzdáleným cílem. Prosazení a stále samozřejmější užívání termínu „reálně existující socialismus“ je příznačným symptomem tohoto obratu. Takový předěl samozřejmě nenastal ve všech komunistických zemích střední Evropy přesně ve stejnou dobu. V Polsku znamenal právě rok 1956 opravdu zřejmý a jasný obrat. V zásadě všichni teoretici totalitarismu se shodují, že po roce 1956 rozhodně už vládnoucí systém v Polsku nelze označovat za totalitární. Režim rezignoval na úplné ovládnutí hospodářského života (kolektivizace nebyla dokončena a většina půdy zůstala v soukromých rukou), nepokoušel se už kontrolovat a manipulovat kulturu, umění, vědu (jistě, zůstala určitá tabu, o nichž se mluvit a psát nemohlo a některé principy, jež nebylo radno zpochybňovat), některé společenské organizace (především církev) získaly zpět a ubránily relativní nezávislost, občané se aspoň v omezené míře mohli těšit obnovení jistých individuálních práv (např. rozšířené možnosti cestovat do zahraničí). V Maďarsku rok 1956, protikomunistické povstání a sovětská vojenská intervence znamenaly krvavou tragédii a několik dalších let intenzivních represí. Přesto i tam režim hledal kompromis se společností (Kádárovo „kdo není proti nám, je s námi“) a od počátku šedesátých let nastoupil cestu opatrných, přerušovaných, ale znovu začínajících reforem a liberalizace – až se nakonec Maďarsko v osmdesátých letech stalo „nejveselejším barákem v lágru“, zemí s poměrně volným politickým režimem, jistým prostorem pro individuální svobody a všelijaké podoby privátních ekonomických aktivit a také velmi silným proreformním křídlem uvnitř vládnoucí strany. Ještě jiná byla situace ve východním Německu, kde si nejprve vládnoucí režim s ohledem na přetrvávající sovětský zájem řešit německou otázku komplexně ukládal jisté limity (např. poměrně rozsáhlá část hospodářství zůstávala v soukromých rukou). Strategii urychleného budování socialismu nastoupili východoněmečtí komunisté až v roce 1952. Ovšem už v roce 1953 by – nebyť masivního zásahu sovětské armády – byl jejich režim smeten všeobecným výbuchem nespokojenosti. Teprve pak následovala léta nejostřejších represí (strategie „koncentrovaných úderů“). I v NDR se však – především po stabilizaci režimu po definitivním rozdělení Německa stavbou berlínské zdi) – prosadilo jisté uvolnění, byť pro-

vázené šikanováním občanů a především těžkopádnou, halasnou a vytrvalou ideologickou kontrolou všech oblastí duchovního života (ovšem s důležitou výjimkou relativně nezávislého postavení církvi).

Československý případ byl ze všeho asi nejpodobnější východoněmeckému – ovšem s výjimkou nadprůměrně liberálních a reformních šedesátých let. Otřesem roku 1956 promaněvrovali českoslovenští komunisté o mnoho šikovněji než jejich polští či maďarští soudruzi a jejich režim se zbavoval původní, v prvních letech existence nabyté podoby mnohem pomaleji a nerozhodněji. Oč později ovšem v Československu liberalizace začala (opravdu velká amnestie politických vězňů až 1960, soudní i politická rehabilitace alespoň obětí represí a inscenovaných procesů z řad KSČ až 1963) o to výrazněji dynamiku později, především po polovině šedesátých let získala. Tehdy se rozsáhlá sféra kulturního života společnosti do značné míry emancipovala, postupný stále nezávislejší prostor si vytvářela média, rozpadat se začaly některé z převodových pák režimu (např. Československý svaz mládeže), realizována začala být velkorysá ekonomická reforma atd. To vše nakonec vedlo k destabilizaci a fatálnímu rozvolnění režimu a takřka úplné ztrátě kontroly nad společností. V roce 1968 už režim ve své bytostné podobě opravdu přestával existovat a jeho záchrana a postupná obnova se podařila jen díky masivní vojenské intervenci zvenčí. Nastalo utužení poměrů, ani do Československa se ovšem, ač se toho mnozí obávali, po roce 1969 „padesátá léta“ nevrátila.

I československý případ tedy prochází onou zásadní trajektorií rychlého nástupu, upevnění moci, zásadních politických, ekonomických, sociálních proměn, jež se bytostně týkají celé společnosti a každého člověka zvlášť a potom mnohem delšího období stagnace, opotřebovávání a nakonec nečekaně snadného kolapsu. Jakousi specialitou československé historie komunistického režimu se jeví fakt, že je krizí režimu a jeho záchranou sovětskými tanky v roce 1968 rozdělena na dvě stejně dlouhé poloviny. Historie jakoby se při tom v některých aspektech obou period (1948-1968 a 1969-1989) opakovala. Vznik a stabilizace režimu, poté postupné opotřebovávání, liberalizace, pokus o reformy a dynamický vývoj, který v roce 1968 přivodil takřka zánik režimu.

A potom znovu: záchrana režimu cizí vojenskou silou, zlomení odporu společnosti, upevnění režimu a relativní stabilita, rostoucí problémy, stále zjevnější degenerace režimu a jeho nástrojů vlády, růst opozice a její síly, hledání kompromisu a opatrných změn, otřes a závěrečné, tentokrát definitivní zhroutilí a zánik.

Lze tedy na pozadí onoho proměnlivého a někdy velmi dynamického příběhu udržet výklad o neměnnosti a stále stejné – tedy totalitární – povaze režimu? Navíc, tím, že se tento příběh vzniku, proměn a zániku v těch či oněch podobách vícekrát v kontextech různých zemí (konec konců i v Sovětském svazu samotném, i když tam je vše – i díky celkové skoro dvojnásobné délce trvání režimu – poněkud složitější) opakuje, je jeho význam ještě méně pominutelný. Z mnoha různých perspektiv, o nichž byla řeč, se to jeví jinak. Režim prošel dynamickou fází nástupu, opakovaných a vše zasahujících intervencí do života společnosti i jedinců, kterou bychom asi mohli vnímat jako fázi totalitární. Co ale s mnohem delší dobou stagnace a kompromisů, jež v zájmu vlastního přežití režim vůči společnosti činil?

Možná, že jiná perspektiva než perspektivy, jimiž jsme zatím na historii komunistických režimů nahlíželi a tedy právě perspektiva jazyka, který režim užíval, může být v tomto ohledu užitečná. Protože komunistický režim stál na zpracované ideologii, jejíž postuláty se snažil uskutečnit a tato ideologie byla opakovaně vykládána a vysvětlována pomocí jazyka, je tato perspektiva mimořádně důležitá. Ideologie a texty, jimiž byla sdělována – ať už šlo o díla klasiků marxismu-leninismu, projevy funkcionářů vládnoucí strany, výklady v brožurkách stranického školení či úvodníky a komentáře režimem plně kontrolovaných médií vytvářely půdorys, na němž realita stála, byly základním komunikačním a dorozumívacím médiem, který dodával vnitřní logiku a smysluplnost celému systému politických, ekonomických a celospolečenských vztahů a jeho proměnlivému provozu. A co víc, dával i smysl (nebo aspoň zdání smyslu) individuálním životním osudům a kariérám tisíců či spíše statisíců lidí, kteří režim podporovali, sloužili mu, udržovali ho při životě. Bez této ideologické nadstavby a zastřešení by přece životní úsilí funkcionářů strany, příslušníků represivních složek, úslužných novinářů a umělců, všelijakých tajemníků, ředitelů a mno-

ha dalších zůstalo jen snadno identifikovatelnou snahou o získání více moci, vlastního obohacení, vylepšení vlastních kariér. Protože jde především o zachycení a zhodnocení změn a vývoje, bude za prvé klíčovou otázkou, zda se jazyk režimu proměňoval v čase stejně jako se proměňovala podoba a intenzita represí a další nástroje a způsoby interakce mezi režimem a společností. A za druhé bude nutno zvážit, nakolik specifický jazyk režimu pronikal do různých úrovní života společnosti a nakolik byl společností akceptován a užíván.

Výhodou je, že materiál shromážděný ve slovníku pochází ze tří různých období, mírnou nevýhodou, že nejsou zastoupeny všechny periody objevující se na oné ose nástup, stabilita, úpadek, krize. Máme co do činění jednak s vrcholným okamžikem prvního období: v roce 1952 režim plně kontroluje politickou moc, ekonomická a sociální transformace je skoro dokončena, vrcholí represe, jedna za druhou následují mobilizace společnosti za různými účely. Druhé zastavení v roce 1969 nás přivádí do situace probíhající resuscitace režimu, který právě překonal, pravda jen díky vnějšímu zásahu, takřka smrtelnou krizi. Režim už sice mocensky společnost opět ovládl, je ale teprve na počátku opravdové revitalizace a je otázkou, do jakých sfér vůbec tato revitalizace dosáhne. Rok 1977 znamená opět období určitého vrcholu a dosažení cílů: mocenská stabilita, relativní ekonomické prosperity, sociálního smíru a také (v podobě détente a dovršeného helsinského procesu) plného mezinárodního uznání. Na horizontu se ale právě v okamžiku zdánlivého úspěchu a uspokojení objevují nové problémy: opozice nového typu v podobě Charty 77.

Je trochu škoda, že zpracovaný jazykový materiál nepochází z období vrcholící krize a úpadku režimu. Léta 1968 a 1989 a skutečný politický konflikt, uprostřed něhož se režim v té době ocitl, se bezpochyby promítly i do jeho jazyka. Stačí například připomenout klíčový programový dokument československé reformy, Akční program z dubna 1968. Dokument byl připravován po několik měsíců a při analýze tohoto textu je možno identifikovat nejen různé vrstvy tematické a programové, jak se snaží vedení strany snažilo reagovat na prudce se měnící očekávání a požadavky společnosti, ale i s tím související různé vrstvy jazykové. Vedle tradičního funkcionářského žargo-

nu narazíme na pasáže psané takřka normálním jazykem. I tak přináší ale slovník řadu případů, kdy velice zajímavé srovnávat jazykové prostředky použité v analogické situaci.

Jedním z takových případů je třeba situace kolem inscenovaného soudního procesu s Rudolfem Slánským a dalšími donedávna vysokými funkcionáři režimu koncem roku 1952, druhým kampaň proti Chartě 77 a jejím signatářům v roce 1977. V obou případech režim čelí jistému ohrožení a nebezpečí (i když v prvním jen imaginárnímu) a vedle mocensko-politických opatření (především tedy represí, ovšem v druhém případě naštěstí mnohanásobně nižší intenzity) reaguje rozpoutáním masové propagandistické kampaně. V obou případech jsou stránky tisku zahlceny titulky, úvodníky, komentáři, „dopisy čtenářů“. V obou případech se zemí valí lavina schůzí a mítinků, na nichž statisíce či miliony připojují svůj podpis či aspoň hlasují pro odsuzující rezoluce. V prvním případě jde ovšem o organizované masové volání po krvavém zúčtování, jemuž nakonec inscenovaný soudní proces ve vrchovaté míře vyhoví. V druhém spíše o jaksi neadresné odmítnutí a vyjádření podpory straně. Rozdíl není jen v míře a intenzitě represí (rozsudky smrti a popravy v prvním, tlak na vystěhování ze země, vyhazovy z práce, odebrání technických průkazů, telefonních linek, opakované předvolávání k dlouhým výslechům na policii v druhém případě), ale i v jazyku propagandistické kampaně. V prvním případě jsou klíčové termíny spiklenci a záškodníci, ve druhém ztroskotanci a samozvanci. Paradoxně tedy v roce 1952, kdy přece i architektům a hybatelům kampaně muselo být jasné, že jde o proces inscenovaný a rizika pro režim jen virtuální, je důraz na slovech, jež evokují opravdovou situaci nebezpečí a ohrožení. V roce 1977, kdy naopak je ohrožení reálné – o pouhých dvanáct let později přece budou právě chartisté asistovat u neslavného a definitivního pádu režimu – se mluví o ztroskotancích (byli totiž poraženi už v roce 1968) a samozvancích (společnost je nepodporuje) a tyto výrazy situaci žádného skutečného ohrožení režimu nepřipouštějí.

Paradox je ovšem jen zdánlivý. V roce 1952 režim chtěl a musel společnost udržovat ve stavu neustálého napětí a mobilizace – s ohledem a ve snaze dát smysl dalším vlnám změn, represí, možná i v očekávání blížícího se válečného

konfliktu. V neposlední řadě i v kontextu a jako vysvětlení rostoucích hospodářských obtíží – drastická opatření měnové reformy budou následovat jen o půl roku později. V roce 1977 spočívá naopak politická legitimita vládnoucí garnitury v něčem jiném. V nároku na to, že likvidovala kontrarevoluční pokus v roce 1968, zajistila stabilitu, klid na práci, obnovila normální život společnosti – a to už navždy. Připustit, že se znovu vynořilo opravdové ohrožení socialismu by znamenalo přiznat i vlastní neúspěch a podemílalo by pracně vybudovanou legitimitu Husákovy normalizační garnitury (vůči společnosti, vůči Moskvě, vůči levičákům ve vedení strany).

Takových rozdílů a protikladů najdeme jistě více. Některé termíny jsou užívány v různých dobách s různou intenzitou, mění se jejich frekvence, měnila se jména uctívaných obyvatel komunistického panteonu (Stalin je nejzřejmější, ale nikoli jediný případ), to podstatné ale zůstávalo. Vše vysvětlující, vše ovládající, věčné trvání si nárokuje podstata komunistické ideologie i jejího jazyka přetrvává. Vyskytují se tytéž významotvorné výrazy: třídní boj, beztřídní společnost, boj za mír, imperialismus, budování, pokrok a ovšem vždy znovu socialismus. Jazyk stále zůstává spojníkem, který dává každodennímu provozu režimu a každodennímu snažení jeho protagonistů vyšší (nebo vůbec nějaký) smysl. Jak tedy vysvětlit, že režim a způsoby ovládání společnosti se měnily, stávaly se jemnější, pragmatičtější, ale také méně hrozivé, až se režim v dobách vlády pozdního Antonína Novotného či pak Miloše Jakeše stal jen stínem či karikaturou někdejšího vlastního obrazu z počátku padesátých let – ale jazyk, jehož užíval, byl v podstatě stále stejný?

Možná že jedno vysvětlení najdeme ve faktu, že jazyk režimu se nikdy nestal jazykem společnosti. Termíny, slovní spojení, povinné obraty, klisé atd. režimního způsobu vyjadřování vždy zůstaly společností a jazyku běžného života něčím vnějším. Např. režimním jazykem vyžadované oslovení soudruh se přece nikdy nestalo – s výjimkou kontextů, kde za ním stála jasná autorita (na vojně nebo ve škole) – běžným prostředkem mezilidské komunikace. Když už, tak se zřetelným podtónem distance a ironie. Právě díky užívaným jazykovým prostředkům (a „soudruhování“ mezi ně patřilo v první řadě) bylo možné bez problémů identifikovat politické a společenské posta-

vení jejich uživatelů, míru jejich konformity vůči režimu – a také posoudit míru nezbytné vlastní opatrnosti v komunikaci s takovým partnerem. Jazyk režimu byl průběžně také ironizován a karikován – a to nejen v dílech exilových či samizdatových (tedy protirežimních) autorů. Takové (mírné a dobromyslné) ironizování bylo součástí tolerované kultury a zábavy, např. v populárních a normalizační cenzurou akceptovaných filmech jakými byly Vesničko má středisková či Jak svět přichází o básníky.

I ve sféře jazyka můžeme konstatovat základní rozpor a vnitřní protiklad pokusu postaveného na komunistické ideologii, pokusu o vybudování nově organizované, novými hodnotami a duchem prodchnuté společnosti. Na jedné straně nárok na úplné ovládnutí společnosti, na druhé realita, kdy se ani v okamžiku největšího vzepětí režimu nepodařilo plně ovládnout všechny společenské organismy a už vůbec ne duchovní sféru její existence. Americký historik a významný znalec především sovětské historie Martin Malia tento vnitřní rozpor, rozpor mezi nárokem a skutečností pojmenoval v konstatování, že v moderní společnosti je totalitární systém v princi-

pu nemožný: komunistická ideologie a režim byly omnikompetentní, nikdy ale omnipotentní. A právě od principu onoho prvotního neúspěchu odvozené koncepty posttotalitarismu, jak je po roce 1989 rozvinuli Juan Linz a Alfred Stepan, ale relativně dlouho před tím naznačil Václav Havel, skýtají inspiraci k vysvětlení záhady stále stejného jazyka režimu na pozadí proměňující se politické a společenské reality. Režim chtějící vybudovat totalitní společnost po velkolepém, leč krátkodechém rozběhu (jakási protototalitární fáze) narazil na limity a konfrontován s riziky, jež by další roztáčení spirály násilí, represí, mobilizací či možné války přineslo, provedl pragmatický obrat k udržování statu quo prostřednictvím či za cenu kompromisů se společností i se světem za železnou oponou (dlouhá posttotalitární fáze). Ideologie i jazyk, jehož prostřednictvím byla vykládána, ovšem zůstala svorníkem zdánlivě umožňujícím porozumění a dávajícím smysl jinak protismyslné realitě šedi, přetvářky, nedostatku a neúspěchů. Zhroucení celého systému pak jeho jazyk nejen okamžitě archaizovalo, ale učinilo jej z hlediska běžné, neexpertní komunikace takřka nesrozumitelným.

SLOVNÍK KOMUNISTICKÉ TOTALITY: léxémy, nominace a jejich užití

František Čermák

1. ÚVOD. ZDROJE A VÝCHOZÍ KORPUS TOTALITA

Podívá-li se dnešní čtenář o něco dál na typickou větu z období komunistické totality, může mít bez znalosti dobového kontextu potíže s jejím pochopením.

Povinností a závazkem komunistů je jít ke všem dělníkům, necht se hlásit ke kterékoli straně nebo organizaci, k jejich nejnižším funkcionářům, k bezpartijním dělníkům a vyzývat je k akční jednotě na obranu společných zájmů, na obranu zájmů všeho lidu.

Necháme-li stranou zvláštní lexémy či jejich nový úzus, jako je *závazek* či *akční jednotota*, první, co ho zřejmě napadne, je, co že se to tu má vlastně bránit a kdo koho ohrožuje. Při jemnějším pohledu ale není toho jasného víc: vůči komu mají komunisté ten zmiňovaný závazek a kde vlastně sami stojí? A lze se ptát i dále, co jsou to *společné zájmy* lidu, resp. společné s kým? Znamená to, že zájmy lidu jsou odlišné od zájmů komunistů? Jakkoliv by komunisté měli podle dobové věrouky stát s lidem či být jeho součástí, zde fráze *jít k lidem* naznačuje, že tomu tak není a že stojí někde mimo či nad lidem. Chtěl autor říct toto či nebyl jen dobrý stylist? Celá věta je typický vágní, neurčitá ve významech (podporuje je i její modus výzvy), a tedy příznačně nejasná. Přesto se dobové totalitní texty z takovýchto vět běžně skládaly.

V dalším se však nebudeme věnovat celkové analýze totalitních textů a jejich vět, omezíme se jen na studium jejich nominací, lexémů a slov (malé ukázky souvislejších textů viz však v přílohách).

Cílem této studie je tedy na základě korpusu *Totality* se podívat na typické a charakteristické případy dobového lexikonu v tomto korpusu na základě předpokladu, že je tento korpus, při absenci plného dobového korpusu, do značné míry svou skladbou jazykové reprezentativní pro celou komunistickou éru. Celý zkoumaný korpus

se skládá z 80651 apelatív (z toho 27580 hapaxů), 64883 proprií (z toho 38391 hapaxů) a 775 zkratk.

2. POJMENOVÁNÍ A SLOVA V LEXIKONU KOMUNISTICKÉ TOTALITY

Zkoumaný lexikon (slovník) doby komunistické totality nevznikal ani neexistoval ve vzduchu-prázdnu, měl jasný účel. Odrážel dobovou jazykovou realitu několika typů, a je proto v něm třeba rozlišovat několik věcí. Čistě **obsahově** stojí na jedné straně typický a dominantní **lexikon totalitní** (tj. výrazivo specifické pro svou dobu z hlediska ideologického a politického, zvláště však propagandistického), tvořící obsah tehdy vydávaných tiskovin všeho druhu. Tomu bude v dalším věnována pozornost hlavní (v podstatě však jen ve složce jeho autosémantických lexémů, tj. substantiv, sloves, adjektiv, popř. i adverbii), jakkoliv se tu pozornost věnuje do jisté míry i nezcela politickým oblastem (viz dále).

Tento lexikon koexistoval s normálním, věcně **neutrálním lexikonem** (slovníkem) pro realitu nezasaženou politikou, a tedy většinu věcí každodenního života (kdy lexémy jako *chléb*, *autobus* či *cestovat* ideologii nepodléhají), které byly před onou dobou a většinou i po ní. I ten byl součástí běžných tištěných pramenů; jemu se v dalším však věnuje pozornost jen okrajově.

Pohlížíme-li však na lexikon **politický** (ideologický), dostáváme jiný obrázek. Slovník té doby, stejně jako celé jazykové vyjadřování, se postupem času vyhranil až schizofrenicky natolik, že byl jiný v oficiálních státních tiskovinách a médiích a jiný v neoficiálním styku přátel a známých, kteří si mohli důvěřovat (ten se pochopitelně do cenzurovaných tiskovin dostat nemohl). Kvůli obecné podezřavosti, špehování lidí, odposlechům a cenzuře se tedy lidé vyjadřovali podle konkrétní situace. V řadě případů se dokonce slovník v některých lexémech z jasně potřeby synonymně rozdvíjel, a to na **lexikon**, resp. **V-ja-**

zyk (jazyk komunistických vládců) stojící proti **lexikonu**, resp. **O-jazyku** (jazyku ovládaných), pokusíme-li se takto jednoduše tehdejší jazykovou situaci nazývat. A tak se často objevovala tato politicky a mocensky vyvolaná dichotomie i v některých dvojicích lexémů typu *strana-partaj* (ne zcela), *straní/člen strany-partajník*, *komunista-komouš*, *vstoupit do strany-ulézt tam*, *příslušník STB-fizl*, *vězeň-mukl*, *nedostatkové zboží-podpultovka*, *odposlouchávací zařízení-štěnice*, *Sovětský svaz-Rusko* aj. Je pochopitelné, že v oficiálních tiskovinách, na kterých se korpusová data zakládají, se objevují pouze první varianty uvedených pojmenování.

Jazyk-V vytvářel pochopitelně pro své potřeby velké množství lexémů a pojmenování, které vznikaly až v oné době a jazyk předtotalitní je vůbec neznal, popř. je neznal s jejich novou dobovou náplní: *milice*, *kádrovat*, *uliční výbor*, *výjezdni doložka*, *Tuzex* aj.

Výše uvedené lišení a typy lexikonu totalitního a neutrálního na jedné straně a lexikonu či V-jazyka a O-jazyka se tedy do značné míry překrývají, ne však úplně.

V dalším si budeme všimnat především lexikonu totalitního, specificky jeho verze V-jazyka, přihlížet však přitom budeme i k dalším souvislostem. Statistické vyhodnocení nám umožní srovnávat celý dobový lexikon diachronně i s lexikonem **dnešním**, jak ho reprezentuje Český národní korpus ve své podobě SYN2009PUB (korpus současné publicistiky o celkové velikosti 700 milionů textových slov). Jakkoliv je tu při takovém srovnání zjevné i určité nebezpečí, rozdíly dané jinou dobou lze odlišit od aspektů jiných, kdy například výrazně vyšší frekvence lexému *proletariát* přesvědčivě ukazuje to, co říká i dnešní realita, třebaže tento lexém existuje jako periferní i dnes, totiž že *proletariát* bylo slovo pro komunistickou epochu vysoce signifikantní.

Sledovaný lexikon se skládá jak z nominací (pojmenování) jednoslovných, tak víceslovných (kolokací), přičemž ne všechny kolokace jsou totožné s víceslovnými lexémy (ty jsou ustálené). Na rozdíl se zvlášť neupozorňuje, jakkoliv vysoká ustálenost některých kombinací (kolokací) může o jejich dobové ustálenosti leccos napovídat. Zpravidla se tu pozornost věnuje lexémům jako celku, v některých případech se však podle potřeby pracuje přímo s jejich textovými tvary.

Pro dobový lexikon platí několik specifických charakteristik. Především kvůli oficiální povaze zdrojových textů, které procházely cenzurou, jsou všechna slova a lexémy spisovné a stylově neutrální, popř. publicistické; jiné styly se tu prakticky nevyskytují a studium tohoto jazyka tedy po této stránce není zajímavé. Z toho mj. vyplývá i to, že se tu nesetkáme s vulgarismy (jakkoliv apelativa některých projevů zvláště z prvního období pejorativně a jako specifické nadávky užívána byla). Obdobně okrajový je tu i výskyt synonym (viz ale i dál) apod.

2.1 Lexikon (V-jazyk) a jeho typy

2.11 Lexémy užívané dnes i v totalitní době

Dobový lexikon vytvářejí lexémy neutrální a politicky specifické (termíny a kvazitermíny); zvláště ní a významné postavení tu mají evaluativa, která výrazně pomáhají vlastní propagandě. Zatímco dnes (a často i před totalitou) je řada lexémů svým územ neutrální a s průměrnou frekvencí, v totalitní době tyto lexémy ve své frekvenci vystoupaly výrazně vzhůru (viz už výše zmíněný *proletariát*). Zahrnují například

národ, *společenský*, *organizace*, *ústřední*, *politický*, *předsednictvo*, *politika*, *síla*, *země*, *hnutí*, *úloha*, *plénium*, *podnik*, *jednota*, *vlast*, *vědecký*, *ekonomický* (pocházejí z prvních 20 nejčastějších slov).

Jsou to všechna v širším smyslu **základní slova** (popř. termíny) z tehdejšího **politického jazyka**, po nichž (frekvenčně jen s malým rozdílem) následují např. *tajemník* (komunistická strana měla tajemníků na všech úrovních mnoho), *všesvazový* (poplatné našemu vazalskému vztahu k SSSR), *odborový* (odborní neměly žádnou skutečnou důležitost, byly ale o to častěji citovanou součástí politické fasády, která měla budit zdání demokracie), *rezoluce* (tj. dirigované a časté jednoúčelové propagandistické veřejné dopisy orgánům strany, jimiž údajní pracující údajně prokazovali jednotu a její politiku ochotně podporovali, i v jejich úředních vraždách, jako u M. Horákové, srov. přílohu), *osvobozenecký* (řada lokálních válek o moc ve světě se vydávala za boj za osvobození, často býval ovšem Moskvou i financován a zda šlo o osvobození a od koho, nebyvalo jasné) aj.

Míra úzu některých lexémů se pochopitelně výrazně a **průběžně měnila i uvnitř** sledované komunisticke éry, například jednotlivými obdobími, a dá se někdy vysledovat až k jejím aktuálním tématům, která se promítala do Rudého práva a dobových brožurek a publikací. Takto lze za sledovanou období let 1952, 1969 a 1977 (v Rudém právu vždy jen určité čtvrtletí, viz výše) například jen z pouhé frekvence vybraných lexémů dobře vidět, jak velký důraz se na tyto lexémy v tisku a ovšem i obecně kladl, srovnaj například (1952-1969 - 1977):

pětiletka (2069 - 94 - 3245), *obránce* (1559 - 135 - 167), *stalinský* (781 - 1 - 3), *spiklenecký* (703 - 2 - 10, eg. s. *pakt, hnízdo, centrum*), *samožvanec* (1 - 1 - 80), *ztroskotanec* (1 - 1 - 78), *podněcovatel* (416 - 7 - 7, výlučně *p. války!*), *praporečník* (104 - 2 - 2, výlučně *p. míru*, tj. Stalin), *miliardář* (121 - 2 - 3, eg. *američtí, walstreetští m-i*), *nadplán* (55 - 3 - 3), *úderník* (243 - 1 - 16, jen na Východě, i např. v NDR), *odpadlík* (4 - 1 - 101), *agitátor* (686 - 9 - 116), *boháč* (1032 - 13 - 57, pouze *vesnický b.*), *záškodník* (142 - 3 - 7), *efektivní* (3 - 289 - 990), *účinnost* (54 - 180 - 866), *splnit* (4624 - 418 - 1303), *závazek* (4304 - 293 - 1507), *iniciativa* (652 - 536 - 2046), *kolektiv* (1186 - 557 - 2761).

I na těchto číslech je vidět návrat k zesílenému politickému tlaku v 70. letech.

Velmi vysoká absolutní frekvence lexémů *pětiletka*, *nadplán*, *úderník* ukazuje na potřebu konsolidace ekonomiky, ale v lexémech jako *obránce*, *stalinský*, *spiklenecký*, *podněcovatel*, *praporečník*, *miliardář* a *boháč* tu ukazuje v **prvním období** pristoďuše na údajně a často zmiňované nepřátele vnější a vnitřní, na zářný vzor Stalinův i začínající formu potřebné intenzifikace práce (*nadplán*) v podobě hnutí nazývaného *úderník*, které v následujících obdobích silně pokleslo, jehož dobová povaha je zřejmá. Silně vypovídací hodnotu má pro tuto obranářsky i agresivně orientovanou dobu např. i *obviněný* (*vesnický boháč*, R. Slánský, A. London aj.), *agitátor* a *rozdrtit* (*agresory, fašismus, imperialisty, kontrarevoluci, nepřátele, každého kdo, pokus, smecku, spiknutí aj.*). Pro toto období je příznačná i největší hojnost výskytu negativně evalua-

tivních lexémů, srov. *hnusný, zrůda, úchylkař, podlý, zlotřilý*, či hanlivá označení typu *pijavice, sebranka, zmije, špicl, vyvrhel*.

Naproti tomu ve **třetím** zkoumaném období se dostávají do popředí už zcela jiné lexémy signalizující jiné dobové preference a útočné propagandistické snahy, srov. *odpadlík, samozvanec, revizionismus, kontrarevoluce, ztroskotanec, zainteresovanost* reflektující mj. „proslulý“ článek (*Samožvanci a ztroskotanci*) v Rudém právu z 12. ledna 1977, frontálně útočící na nepohodlné a vůči režimu kritické hnutí *Charta 77*. Pro toto období je signifikantní například i lexém *zainteresovanost* (*hmotná/materiální z., z. pracovníků na kvalitě odváděné práce*, tj. podle individuálního hodnocení i s příslibem odměny a ne už jen rovnostářského platu) a také čtyřnásobný nárůst frekvence lexému *iniciativa* (652 - 536 - 2046) taktéž signalizující, že se už připouští i zájem jednotlivce na výdělku, proti dřívějšímu bezvýjimečnému kolektivismu a masovosti.

Naproti tomu se však mezi nejčastějšími lexémy najdou i takové, které si svou víceméně vyrovnanou frekvenci podržují (téměř) po **celou dobu** této totality, srov. *účinnost, splnit, závazek, kolektiv* ukazující na svou trvalou potřebnost a zájem režimu; zprvu prakticky odborný lexém *efektivní* se začal šire docerňovat až později a jeho úzus rostl postupně. Lexém *kolektiv*, snažící se v důsledku převládajícího „socialistického“ pohledu zatlačit svůj tradiční opak, *jednotlivce*, jehož role byla negována a bagatelizována (srov. i nárůst frekvence lexému *masy*), prostupuje celou dobu také (v posledním období je však jeho úzus nejvyšší, viz i dál 2.14). Příznačné na něm je však to, že vysoko převyšuje své základové adjektivum *kolektivní* (jehož sumární frekvence je jen 1195 oproti frekvenci substantiva *kolektiv* 4004). Do jisté míry to ukazuje na vědomé, a tedy dobové prosazování (*dělnického*, popř. *autorského* a jiného) *kolektivu* a tak i na násilnou anonymizaci jakékoliv tvorby, a tím i neodpovědnosti za svůj výkon.

Je věci spíše psychologů, proč se tak úporně a obvykle až zuřivě po celou dobu komunistického období popíral *jednotlivec* a jeho vlastnosti i význam (neoficiální heslo znělo: „*nikdo není nepostradatelný, každý je nahraditelný*“) a vynášela se namísto toho masovost, kolektivnost, a tedy i kolektivní neodpovědnost či anonymnost. Je

proto příznačné, že se v celém korpusu totality objevuje i kolokace *individuální iniciativa* jen 5x, a to pouze v letech 1969 a 1977. Srov. vzácné a ojedinělé, byť jen mírné připuštění tohoto faktu až v jedné brožurce z r. 1969:

Dosavadní praxe spíše znevýhodňovala individuální socialistickou aktivitu a petrifikovala obzory a hranice reprodukčního života; srážela individuální iniciativu přemírou direktiv (Civilizace na rozcestí, Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce, Praha 1969)

Komentář zasluhují i některé **zvláštní případy**. Například epiteton constans **nerozborný** užívané v podstatě výlučně v kolokacích *nerozborné přátelství se Sovětským svazem*, popř. *nerozborná družba, jednota strany s něčím* (s lidem, popř. strany uvnitř): i když adjektivum má už PSJČ, primárně však ve významu fyzickém *nemohoucí býti rozbořena, nerozborná stavba*, ukazující na jistou zkratku k jasnějšímu a opuštěnému lexému *nerozbořitelný*. Je to lingvisticky pojmenování nepodařené a nejasné, označující na základě morfologie doslova to, „co se nedá rozebírat“, což se občas v soukromí taky sarkasticky připomínávalo (protože veškerá kritika Sovětského svazu byla vyloučena).

V r. 1952 (tj. v prvním zkoumaném období ze tří), vystupuje nápadně a zdánlivě nepochopitelně do popředí lexém *jazykověda* (srov. 63 - 5 - 1) díky politickému věhlasu Stalinovy práce *Marxismus a otázky jazykovědy* (1951). Pro nezasvěcené to může vypadat jako jen jedna z mnoha dalších, ale běžných epizod, kdy si všemocný politický činitel (v našem případě masový vrah Stalin) přivlastní dílo někoho jiného. Stalin článek namířený proti dominantnímu a lingvistu sborově nenáviděnému a primitivnímu demagogovi N. J. Marrovi pochopitelně nenapsal, podstrčil mu ho někdo ze skutečných domácích lingvistů. Podstatné ale bylo, že vlastně znamenal do značné míry zásadní myšlenkové uvolnění pro lingvistiku, které i u nás pak vítal leckterý z dobových lingvistů docela upřímně a z dnešního hlediska i právem.

V propagovaných postojích a tezích se ideologická mánie vše dřívější zavrňovat jako špatné a nahrazovat svým, novým, promítala ovšem i do lexikonu, do **komunistických náhrad**,

náhradních pojmenování, podle úsudku tvůrců vhodnějších. Zřejmě jen proto, že některá slova byla prostě stará, se musela nahradit novými, často pracně vymyšlenými a většinou neobratnými, u kterých se tak mj. ztrácela jejich motivace a popisnost. Srov. především názvy běžných povolání a obchodů (z nichž některá však korpus neobsahuje):

řezník/řeznictví → *masna*, *policista* → *příslušník* (čeho, viz zvlášť v 2.2), *metař* → *počítačovač*, *papírnictví* → *narpa*, *hasič* → *požárník* (hloupé označení, převracelo cíl a vlastně naznačovalo, že takový člověk může zakládat požáry, ne je hasit), *sedlák/rolník* → *zemědělec*, *drogérie* → *chemodroga*, *hospoda/hostinec* → *pohostinství*; už dřívější *švec* → *obuvník* (jakkoliv to nebylo slovo nové), *domovník* → *správce domu*, *listonoš/ka* → *doručovatel/ka*.

Tak přibyla i další neprůhledná slova jako *tep* (prodejna textilu) či *řempe* (prodejna řemeslnických potřeb) aj. Obchod potravinami prodělal dlouhou proměnu, než se mu začalo říkat *Potravinový*; zprvu se tu hodně uplatňovaly názvy jako *Jednota*, *Bratrství*, *Včela*, *Pramen* (některé byly názvy původních družstev, které je provozovaly).

Evaluativa a evaluativnost

Vedle vlastních ideologicky a politicky příznakových lexémů nabyla na důležitosti **evaluativa**, především negativně hodnotící adjektiva, popř. adverbia, i když evaluativnost nebyla omezena jen na ně, srov. i příznačná negativně hodnotící substantiva a verba *vydřídouch*, *štváč*, *sebranka*, *rejdy*, *žoldák*, *štváč*, *kupčít*, *verbovat*, *zavléct*, *vetřít se*, *poklonkovat*. Nejvíce se takto ostře hodnotilo v prvním zkoumaném období.

Ukázku negativně evaluativního lexikonu v oblasti adjektiv nabízí následující řada, kterou se šmahem odsuzovalo vše nehodící se a údajně nepřátelské:

americký, buržoazní, cizácký, hanebný, hmusný, loupeživý, nestvůrný, ničemný, odporný, ohavný, pavědecký, podlý, prohnitý, protičeskoslovenský, protistátní, revizionistický, spiklenecký, totalitární, úhlavní, západní, zločinný, zlotřilý, zrádcovský, zrádný

Evaluativa pozitivní přitom zdaleka tak častá ani pestrá nebyla, srov. například *uzorný, zářný, leninský* (srov. příloha) aj. Je pochopitelné, že základní pojmy a lexémy ideologicky příznakové se přitom implicitně považovaly za pozitivní, srov. *socialistický, marxistický, sovětský, lidový, nerozbořné (přátelství)*.

Zásadní však byl v oblasti negativních evaluativ úzus opozit, a to ani ne tolik u základních opozitních a evaluativních adjektiv *dobrý-špatný*, ale u relativně nově vzniklých a jen dobově existujících opozit *sovětský-americký, socialistický-kapitalistický, pokrokový-reakční* (tj. dobově „dobrý-špatný“). Podívejme se na dobový úzus a substantivní kolokace adjektiva *reakční*:

reakční: *agenti, blok, buržoazie, časopis (Life, New York Herald Tribune, obojí zjevně reakční, protože americké, druhý titul nebyl časopis), činnost, dějepisci, diktatura* (× *diktatura proletariátu* však byla zřejmě pokroková), *důstojník, emigrace, generál, hnutí* (× pokrokové), *junta, kampaň, klér, klika, knihy* (pokrokové knihy nenalezeny, ale že by Leninovy spisy byly reakční?), *kruhy* (× pokrokové), *křídlo, kultura* (× pokroková), *list, metody* (× pokrokové), *monarchie, názory* (× pokrokové), *odborníci, odbory, organizace* (× pokrokové), *plány, politik, politika* (× pokroková), *postoje, propaganda, předseda, převrat, puč* (únorové uchopení moci komunisty v r. 1948 se nazývalo pučem v zemích jen mimo dosah režimu), *režim, řád* (× pokrokový), *síly* (× pokrokové), *snahy, spřeženci, stát, strana, štvác, teorie* (× pokroková), *tisk* (× pokrokový), *třída* (× pokroková), *úloha* (× pokroková), *věda* (× pokroková), *velení, vláda, zákon, zákonodárství, záměry, zvrát, živly*.

V některých případech je u pragmaticky ambivalentních substantiv (tj. těch, která připouštějí obojí hodnocení) pro srovnání výše přiřazený i „pozitivní“ protějšek (*pokrokový*). Je zřejmé, že některé substantivní pojmy byly pro režim vždy negativní (*buržoazie, puč, klér* aj., srov. případně i jejich povahu bez opozitního vztahu výše).

O tom, kterou nálepku však čemu či komu z dichotomie „kladný-záporný“, tj. zde *pokrokový-reakční*, libovolně, přidělit a podle jakého měřítka, se jen z takto stručných korpusových dokladů bez hlubšího studia dá jen těžko rozhodnout.

Záleželo to také na proměnlivých preferencích hodnotitelů, srov. zprávu z už celkem „nereakčního“ časopisu *Life* z roku 1969:

Newyorský Life na téma infarkt napsal: U mužů ve věku mezi 30 a 50 lety je pravděpodobnost infarktu jedna ku desíti.

V kontrastu s lexémy, kterým propaganda dodala pozitivní konotace (viz výše), se ovšem vyskytovaly v opačném smyslu naproti tomu jiné lexémy, s opačným hodnotícím znaménkem, resp. **negativními konotacemi** užívané nenávisně, útočně, v odsudku apod., i když ne nutně se sníženou frekvencí, např. *měšťák, mocnost, rejdy, revanšista, samozvanci, stávka, vládnoucí, zbrojení* apod. Srov.:

hamižný/nadutý/pokrytecký/poživačný měšťák (jen na Západě, u nás byl likvidován)
atomová/cizí/fašistická/imperialistická/kapitalistická/koloniální/okupační mocnost (jen na Západě, Sovětský svaz byl přitom jediná socialistická mocnost, a tedy výjimka)
generální/protestní/všeobecná stávka (jen na Západě, u nás stávky v době spokojeného a blahobytného komunismu nebyly, resp. nesměly být)
vládnoucí bařtípáni/buržoazie/diktatura/elita/garnitura/klika/kruhy/rasa/skupina/strana (jen na Západě, u nás někdy výjimka: *vládnoucí dělnická třída*)
horečné zbrojení (imperialistů) (u nás nikdo „nezbrojil“, resp. nezmiňovalo se to)

Jak před dobou komunistické totality, tak po ní řada z těchto lexémů ovšem měla a má neutrální pragmatické hodnocení, tj. nevztahuje se k denotátům ani „pozitivně“, ani „negativně“, srov. *mocnost, stávka, zbrojení*. Některé však mají ve své době význam pragmaticky jen „negativní“: *měšťák* (viz už výše), *rejdy, revanšista, samozvanci*.

2.12. Lexémy užívané jen v totalitní době

Naproti tomu však ve V-jazyce vzniká také řada lexémů a termínů, která je specifická pouze pro dobu totality (viz už výš 2.). Tyto **čistě totalitní lexémy** (tantum), které dnešní korpus (SYN-2009PUB) nezná, a tedy dnešní doba nepřežala,

byly směsicí pojmenování, která byla do značné míry komplementární k předchozímu dobově neutrálnímu typu, a vznikaly tehdy, když se buď rekombinací, či přehodnocením lexémů existujících nedařilo dosáhnout pojmenovávacího cíle.

Skutečných autosémantických lexémů tu bylo pochopitelně méně, mezi nejfrekventovanější spadají dobově a chvilkově nadměru zdůrazňovaná kvaziproria jako *lýsynmanovec*, *panmundžonský*, *zmarshalisovaný*, *čančunský*, *kožejovec* aj., která dnes něco říkají jen historikovi. S nimi srovnatelná i plná frekventovaná autosémantika: *nadsmluvní*, *včleňovací*, *předkapitalistický*, *polonofil*, *valutově*, *krojovaný*, *biopsychický*, *deproletarizace*, *získavací*, *znovurozdělování*, *polojemnoulný*, *sociálfašistický*, *sebezhodnocování*, *doopylování*, *smířlivectví*, *celostaveništní* apod. Jsou dnes systémově periferní, mají heterogenní povahu se slabší výpovědní hodnotou a nezdaří se obecně, v kontrastu ke své uměle nafouknuté dobové frekvenci, užitečná a příliš životná v současnosti ani v běžně používaném smyslu, snad s výjimkou několika málo (kvazi) termínů (*biopsychologický*, *doopylování*). Co to vypovídá o pojmovém světě za těmito lexémy, je už ale mimo lingvistiku. Žádné převratné či myšlenkově a civilizačně obohacující denotáty však neoznačují.

V této situaci se lingvisticky na jedné straně vyvíjí svérázná synonymie (typ *straník-partajník*) a na druhé straně vzniká i jisté pojmenovávací manko. Na pozadí hlavní dichotomie (viz výše) existoval pochopitelně zvláště a primárně **oficiálně užívaný slovník totality** (základní část V-jazyka), který nacházíme v oficiálním tisku; tento slovník k sobě žádná synonyma z běžných důvodů většinou neměl. Na druhou stranu ale vznikl i slovník (v zásadě v O-jazyce) označující jevy, lidi apod., které k sobě oficiální názvy neměly mj. proto, že režim se tvářil, že „neblahé/nežádoucí“ jevy a typy, které označovaly, prostě neexistují, srov. např. *bumážka*, *mánička*, *melouch*, *vekslák*; šlo tu tedy o **neoficiálně užívaný slovník totality** (který pochopitelně ve výchozím korpusu být nemůže).

2.13 Zkratky a propria

Dobový V-jazyk vytvářel pochopitelně i svá vlastní propria označující nové dobové instituce a dal-

ší pojmy; ve významné míře to byly i překlady z jiných jazyků, především z ruštiny. Názvy institucí, zemí apod., které se často opakovaly, se objevovaly také v podobě zkratek.

Dobové zkratky

Seznam 50 nejčastějších zkratek, které začínají velkým písmenem, dobře ukazuje citovanost a důležitost jejich denotátů. Kromě několika málo zkratek ukazujících na „vnější“ realitu (USA, NSR, OSN, NATO, EHS) všechny denotativně směřují „dovnitř“ intelektuálně uzavřeného světa totality (včetně „přátelských států“). Kromě geografických a politických útvarů se tu objevují i nejčastější dobové instituce, tak či onak téměř výlučně vázané na komunistickou stranu (KSC, ÚV aj.), komunismus vůbec (RVHP); objevují se tu už i některé výrobní podniky, školy, akademie apod.

- KSC (14058) Komunistická strana Československa*
- ÚV (10806) ústřední výbor*
- SSSR (9501) Svaz sovětských socialistických republik*
- ČSSR (7281) Československá socialistická republika*
- USA (6956) angl. United States of America, tj. Spojené státy severoamerické*
- ČTK (6417) Československá tisková kancelář*
- JZD (4199) jednotné zemědělské družstvo*
- NDR (3902) Německá demokratická republika*
- KSSS (3082) Komunistická strana Sovětského svazu*
- ČSR (2829) Česká socialistická republika*
- OSN (2394) Organizace spojených národů*
- NSR (2335) Německá spolková republika*
- TASS (2214) Tisková agentura Sovětského svazu*
- VKS(b) (2194) Všesvazová komunistická strana (bolševiků) (1925-1952)*
- RVHP (1784) Rada vzájemné hospodářské pomoci (1949-1990)*
- SSR (1581) Sovětská socialistická republika*
- KS (1552) Komunistická strana*
- KSS (1468) Komunistická strana Slovenska*
- ROH (1200) Revoluční odborové hnutí*
- KV (1068) krajský výbor*
- STS (1064) Strojní traktorová stanice*
- TKK (1001) technicko-kvalifikační třída a zařazení*

RP (933) *Rudé právo, deník KSČ*
 ČSM (920) *Československý svaz mládeže*
 ONV (855) *okresní národní výbor*
 NF (829) *Národní fronta*
 ÚSO (786) *úplné střední odborné (vzdělání)*
 SČSP (741) *Svaz Československo-sovětského
přátelství*
 OV (738) *okresní výbor*
 NATO (620) *angl. North Atlantic Treaty Organi-
sation, tj. Severoatlantický pakt*
 SSM (599) *Socialistický svaz mládeže*
 MNV (526) *místní / městský národní výbor*
 ČKD (503) *Československá Kolben Daněk*
 ČSAV (500) *Československá akademie věd*
 KNV (491) *krajský národní výbor*
 SED (456) *něm. Sozialistische Einheitspartei
Deutschlands, tj. Jednotná socialistická strana
Německa (NDR)*
 ATK (443) *Armádní tělocvičný klub*
 ZO (441) *závodní organizace*
 VŠ (434) *vysoká škola*
 ČSD (433) *Československé státní dráhy*
 VB (418) *Veřejná bezpečnost*
 EHS (408) *Evropské hospodářské společenství*
 PLR (386) *Polská lidová republika*
 SO (384) *střední odborné vzdělání, kvalifikační
stupeň*
 VŽKG (374) *Vitkovické železárny Klementa
Gottwalda*
 ÚRO (370) *Ústřední rada odborů*
 FS (364) *Federální shromáždění*
 VŘSR (358) *Velká říjnová socialistická revoluce*
 BLR (335) *Bulharská lidová republika*
 ČSTV (316) *Československý svaz tělesné výchovy*

Dobová propria

Vlastní jména (propria) odrážejí citovanost dobových politických činitelů a zeměpisných pojmů, řídce i dalších. Mezi 50 nejčastějšími proprii, která jsou společná své době, ale známá i širě, a neomezující se tedy jen na ni, nalezneme:

*Stalin, Lenin, Gottwald, Slánský, Československo, Gottwaldov, Korea, Duclos, Velká Britannie, Fen-
jan, Marx, Husák, Engels, Brežněv, Adenauer, Malenkov, Pieck, Clementis, Ridgway, Acheson, Volha, Moskva, Geminder, Corvolán, Chňoupek, Colotka, Vietnam, Eisenhower, Vyšinský, Titovec, Bratislava, Šling, Gromyko, Löbl, Reicin, Stil, Dimi-*

trou, Leningrad, Poher, Nenni, Zápotocký, Frejka, Polevoj, Svazarm, Bierut, Panmundžon, Kosygin, Pompidou, Bonn, Malajsko

Jasně tu dominují jména tehdejších politiků a spřátelených zemí (*Korea* je tu významná kvůli probíhající válce), spisovatel či umělec tu není ani jediný (*A. Stil* byl francouzský novinář), jsou tu ale i jména dobových obětí politických procesů (*Slánský*).

Mezi 50 nejčastějšími jmény, která ve srovnání s dnešním korpusem se jeví jako výlučně specifická jen pro totalitní období, se objevují však především jména lidí a míst, která jsou dnes většinou zcela zapomenutá a neznámá (*Rabotničesko delo, Ženminžibao* byly bulharský a čínský deník) a mají cenu jen pro historika oné doby, jakkoliv jejich frekvence napovídá jejich relativní dobovou důležitost. Srov.:

Ziliacus, Kodže, Li Syn Man, Mo-žo, Klusák, Pinay, Rabotničesko delo, Ženminžibao, Švernik, Pilník, Hütten-Ensemble, Lyautey, Jošida, Danguillaume, Kitčlev, Gonschorek, Miettunen, Pezlár, Scantia, Léap, Čudina, Jun Jen Gju, Kumhua, Čin-lin, Heemskerková, Tepavac, Hanusik, Tranmerová, Vaitonis, Novgorodov, Karffová, Rajevský, Reischerová, Attási, Ju, Vonsan, Langosová, Pattoličev, Stlans, Fette, Vým, Ghavam, Rubcovová, Amu-Darja, Umuahia, Saragat, Chaudé, Kollarovis, Menten.

2.14 Kolokace

Minimální úzus, jeho způsoby, a tedy i význam zjevný pro daný výchozí lexém už z určitého malého kontextu nabízejí kolokace. V dalším se podíváme především na kolokace binární, resp. bigramy, na konci oddílu si však připomeneme i nejčastější trigramy. Jakkoliv se dají kolokace členit různě (viz dál např. i podle slovních druhů), nabízí se především lišení základní, na **A kolokace dobové** označující jevy pro dané údobí specifické a bezpříznakově aktuální, jinak však neutrální, a na druhé straně na **B kolokace komunisticke** a propagandistické, které lze z nich vydělit a které tvoří hlavní náplň V-jazyka. Podle potřeby lze obojí uvnitř ještě aspoň volně členit, a to v zásadě podle frekvence daných lexémů, na **tematické** skupiny a podskupiny. Jak kolokace dobové, tak komunisticke tvoří pochopitelně součást V-jazyka.

Je pochopitelné, že dělení, zvláště na A a B, je jen orientační: řadu lexémů lze jen těžší označit jako patřící pouze do A či B. Taková byla např. *tuzexová poukázka*, což bylo primárně pojmenování dobového jevu signalizujícího všeobecný nedostatek a jen omezenou možnost nedostatkové zboží z dovozu získat v Tuzexu (právě prostřednictvím takových poukázek, s nimiž se čile obchodovalo na černém trhu). Bylo to označení a kolokace jak dobová, tak i komunisticke specifická, neboť její existenci zapříčinila, jako u mnoha dalších věcí, existence samotného komunistického režimu.

Technicky se zde v dalším uvádějí bigramy (resp. výběr z nich) z korpusu totality, které mají minimální frekvenci > 5 , a následující hodnoty jednotlivých kolokačních měr: MI-score $> 6,5$, log-likelihood > 150 , phi-score $> 0,001$ a Dice $> 0,01$. Bigramy jsou přetříděny podle sumárního ranku (součet ranků čtyř kolokačních měr). U každého bigramu byl navíc spočítán χ^2 test odlišnosti frekvence v korpusu totality a v porovnávacím korpusu SYN2009PUB. V dalším se pochopitelně uvádí jen typický výběr kolokací.

Následující tematizace kolokací je nutně jen volná a bez ostrých hranic; naznačuje tudíž, bez nároků na přesnost či výlučnost, jen ty hlavní z tematických okruhů, kam se dají zařadit. Považha jednotlivých tematických oblastí a okruhů je natolik zřejmá, že zvláštní komentář většinou nepotřebuje. Typicky dobová je oblast začínajících kosmických výbojů, která se do textů kvůli aktivitám Sovětského svazu začala promítat. Výrazy, které se v následujících typických příkladech uvádějí, označují s podporou statistik zde neuváděných (viz slovník) entity a jevy, které statisticky vyvstávaly jako výrazné, které ale nejsou svým vznikem všechny nutně na tuto dobu vázané.

A Kolokace dobové (s podskupinami)

Obecnější a staré běžné realie:

tuzexová poukázka, zápalková nálepka, vývěsní skřínka, akumulátorová baterie, akumulátorová vrtačka, tranzistorový radiopřijímač, slzotvorný plyn (x později slzný plyn), harvardská univerzita, kyslíčnický sířičitý (dnes je běžnější oxid) apod.

Zemědělství a příroda:

noční výmlat, průměrný hektarový (výnos), roz-

orávat meze, rozorané meze, zvyšování úrodnosti, sklizec mlátička, česaná příze, diskový podmitáč/pluh, (zvyšování) hektarového výnosu, šlechtěné osivo, přetvoření/přetváření přírody, přetvářet přírodu, přeměna přírody

Práce, výroba a průmysl:

miliardy kilowatthodin, soustružnický automat, těžní věž, uhlí navíc, pracovní hrdinství, sdružená brigáda, komplexní racionalizační (brigáda), brigáda socialistické práce, dřevní hmota, hrotový soustruh, kuličková ložiska, kuličkové pero, prppouštěcí kapacita (železnic), řezná rychlost, vyhlásit/dát si závazek, plnění plánu

Sport:

tělesná výchova a sport, pěstovat sport, zájem o sport, vrcholový sport, individuální sport, kolektivní sport, královna sportu, masový sport, mistr sportu, lední hokej, mistrovství světa

Kosmos:

dobývání kosmu, oběžná dráha, umělá družice, spojová družice, měsíční povrch, orbitální stanice, kosmické těleso, raketový motor

B Kolokace komunistické (s podskupinami):

Strana a její úloha a lid:

(linie, cíle, úkoly) vytyčené sjezdem, bezmezná důvěra, bezvýhradná podpora, předvoj dělnické třídy, (těsně/pevně) semknutý kolem (komunistické strany), jednotný postup, pevný svazek, nerozborný svazek, názorová jednota, nerozborná jednota, revoluční vymoženosti, revoluční tradice, vítězný pochod, úzké sepětí, hrdinská/hrdiná epopej (výstavby) hájící zájmy (pracujících/lidu)

Ideologie a propaganda, marxismus-leninismus:

marxismus-leninismus, marxistické pojetí, marxistické učení, klasikové marxismu, marxista-leninovec, vědecký komunismus, leninský styl (práce), leninské principy, zářný/zářivý vzor, názorná agitace, spolehlivá záštita (o Sovětském svazu), loupežná válka/vpád, celozávodní výbor (KSC), politická ekonomie, koryfej vědy (J. Stalin), lidově demokratický

Plán a plnění:

celopodnikový závazek, včasné provedení/dokončení/dodání/splnění, dodržení/zkracování termínů, politickoorganizační zabezpečení, splnit plán, předčasné/včasné/dřívější splnění, překročit plánované úkoly, stachanovské hnutí, centralizované (plánovitě) řízení, (socialistická) dělba práce

Aktuální politická témata:

barcelonská stávka, arabský summit, (hitlerovský) koncentrační tábor, baasistická strana, baasistický režim, (indická) kongresová strana, kontrarevoluční pamflet (užívané o dokumentu 2000 slov, a o Chartě 77), pamflet Charta 77, pomlouvačný pamflet, protisocialistický pamflet

Nepřítel, útok proti němu, válka aj.:

horečné zbrojení, smlouva o nepoužití síly, atomová puma, napalmová bomba, barbarské bombardování, trysková stíhačka, protiletadlové dělostřelectvo, vzorný voják, (evropské) obranné společenství, cizinecká legie, mírové urovnání, mírová manifestace, mírová koexistence, mírový tábor, fórum mírových sil, uzavření mírové smlouvy (nejčastěji: s Německem), mírové vyřešení (nejčastěji: německé otázky), úhlavní nepřítel, reakční živly, kapitalistické živly, protisocialistické živly, protistátní spiklenecké centrum, protispolečenské živly, hlasovací mašinerie, západoněmečtí revanšisté, odporný zrádce, podlý zrádce, antikomunistická kampaň, nenávislná kampaň, pomlouvačná kampaň, imperialistický dravec, hrstka odpadlíků, lživé turzení, lživé fráze, lživá propaganda, těžká rána, štvavá vysíláčka, branný kroužek, lidové milice

Růst a úspěchy:

mohutný/nebývalý rozmach, neustálý růst/vzestup, zrychlení tempa, maximální využití, maximální uspokojování (neustále rostoucích hmotných a kulturních potřeb celé společnosti), pocit hrdosti, směle vpřed, kráčet vpřed, světlá budoucnost, rychle kupředu, pozdravné poselství, prvomájový průvod, budovatelské úsilí, tabule cíl, hledět vstříc

Družba, diplomacie a oficiality:

nástupní audience, diplomatická mise, šéf diplomatického protokolu, šéf diplomatické (mise/protokolu), diplomatický sbor, ministr zahraničních

věcí, generální konzul, pověřovací listiny, předání pověřovacích listin, chargé d'affaires, zahraniční hymny, vzácný host, s radostným vzrušením, srdečné přivítání, srdečný rozhovor; nadšené volání, bouře potlesku, přerušován potleskem, setrvat v přátelském rozhovoru, bojový pozdrav

Přiznávané problémy:

kritika zdola, potlačování kritiky, kritické připomínky, palčivé/aktuální problémy, kritický rozbor/analýza, přežitek minulosti, zjištěné nedostatky, matení pojmů, ideologická diverze, krizové období, umlčovat kritiku

Politické procesy (zpravidla o cizině, Milada Horáková stojí časově mimo korpus):

zločinecká banda, rozsudek smrti, teroristický rozsudek, zasloužený trest, výpověď obviněného, proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele se Slánským

Jiné:

hmotně zainteresovat, nezvratný důkaz, upřímně/srdečně poděkovat, bouřlivý dlouhotrvající (potlesk), pozorně vyslechnout, živě se zajímat

Uváděné kolokace jsou statisticky významné, a tedy v tomto smyslu i pro svou dobu typické, jakkoliv jen ilustrativní; více jich lze najít ve slovníku a ovšem vše v korpusu Totalita. Jednotlivé případy v sobě skrývají často zajímavou historii (nejen kolokace z období počínající expanze do kosmu, ale např. i kolokace související s mírou a druhem přiznávaných problémů), ale jejich podrobné zhodnocení se tu podávat nedá.

2.141 Trigramy z Rudého práva

Trigramy nabízejí pochopitelně víc kontextu i informace než bigramy, o nichž byla řeč výše. V dalším se nabízí omezená sonda z Rudého práva všech sledovaných období. Uvažují se tu kombinace do frekvence 300, zjišťované na základě MI-score. Uvádějí se v textové podobě, tvarech; vynechány jsou pouze nerelevantní trigramy typu *za to že, v této oblasti, pokračování na straně*.

*sjezdu VKS b
XIX sjezdu VKS
výročí Velké říjnové (revoluce)*

*v současné době
strany a vlády
Velké říjnové socialistické (revoluce)
říjnové socialistické revoluce
v čele s
v Sovětském svazu
v boji za
35. výročí Velké (říjnové...)
se Sovětským svazem
Komunistické strany Československa
V. I. Lenina
Lenina a Stalina
počest XIX. sjezdu
komunistické strany Sovětského
ministr zahraničních věcí
J. V. Stalina
Německé demokratické republiky
v boji proti
v Západním Německu
komunistických a dělnických (stran)
XV. sjezdu KSC
předsednictva ÚV KSC
v souladu s
Čínské lidové republiky
Světové rady míru
tajemník ÚV KSC
pléna ÚV KSC
ve svém projevu
boji za mír
lidově demokratické republiky
XIX sjezdu KSSS
zasedání ÚV KSC
na hospodářských výsledcích
ve spolupráci s
druhé světové války
Velké říjnové revoluce
první tajemník ÚV
v kapitalistických zemích
války v Koreji
Korejské lidově demokratické
socialismu v SSSR
k Sovětskému svazu
výboru obránců míru
v čele se
nositel řádu práce
čs-sovětského přátelství*

Malý a (myšlenkově i dráty) sevřený a primitivní svět, který se tu prezentuje, ukazuje v trestí vše základní a pro něj podstatné: domácího vládce (ÚV

KSC, plénum, tajemník, strana a vláda), skutečného vládce bezmezně uctívaného (Sovětský svaz, jeho strana, plénum, sjezd, Lenin se Stalinem a rituály a výročí), spojence (Čína, NDR), nepřátele (kapitalistické země, Západní Německo) a nebezpečný konflikt, který tento svět údajně ohrožuje (válka v Koreji) a proti němuž je třeba bojovat (*v čele s, boj za mír*); mnoho jiného tu signalizováno není.

Pentagramy z Rudého práva

Vyhraněnou a tématicky prostou i jednostrannou orientací dobového tisku (tentýž zdroj) ukazují snad ještě jasněji čtyři absolutně nejčastější pětičlenné kolokace (pentagramy) mající svou sdělnou hodnotou už blízko k pouhé prázdné sezónní frázi, srov.

*výročí Velké říjnové socialistické revoluce
35. výročí Velké říjnové socialistické
na počest XIX. sjezdu VKSb
usnesení strany a vlády o*

Dodejme ještě, že ve Slovníku jsou kromě bigramů a dalších trigramů, které tvoří základ kolokací, doplněny k některým lexémům i delší ustálené kombinace o délce 5 a 6 slov (*boj za udržení světového míru, hospodářská a sociální politika strany, rozvoj socialistického soutěžení a novátorského hnutí* atp.).

2.142 Hesla a institucionalizovaná zvolání

Součástí propagandy bylo i veřejné užívání hesel a sloganů sémanticky a pragmaticky jasně vyhraněných s cílem aspoň navenek vyvolat (často i v důsledku připraveného „spontánního“, regulovaného skandování) dojem masové vůle, a to většinou jednoduše buď pro něco, nebo proti něčemu. Jen řídce se objevuje heslo, které je poněkud specifičtější, dnes často o to podivnější (*Ani zrno nazmar!*). Manipulace lidí tu dostoupila jednoho ze svých specifických vrcholů, kdy vládnoucí strana už přímo lidem předepisovala, co mají skandovat a (pseudospontánně) volat, popř. psát na transparenty ale i jinam; řadu let se jejich seznam předem zveřejňoval v Rudém právu před 1. májem a očekávalo se, že se pak tato hesla v průvodu i jinak taky objeví, což se samozřejmě dělo. Podívejme se napřed na výběr z nej-

častějších hesel, časově většinou nespécifických (některá jsou zde i z dalších, nekorpusových zdrojů, označeno jako *, srov. i přílohu). Po nich se podívejme stručně na povahu tří nejčastějších institucionalizovaných zvolání a hesel (která se však stejně často psala i na transparenty aj.), tj. X *naš vzor!*, *Pryč s X!*, *Ať žije...!*

Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!
Proletáři všech zemí spojte se!

*Všechny síly strany a lidu pro splnění programu XIV. sjezdu KSČ!**

*Sovětský svaz mírová hráz!**

Buď vlastní, posílíš mír!

*Lenínskou cestou k dalšímu rozvoji naší socialistické vlasti!**

Za trvalý mír, za lidovou demokracii!

Kupředu k vybudování socialismu v naší zemi!

Kupředu v boji za mír!

Za upevnění míru mezi národy!

*Pojďte s námi v jednom šiku a nestůjte na chodníku!**

*Novými tvůrčími činy ustríc výročí osvobození Československa sovětskou armádou!**

Republice více práce, to je naše agitace!

Zdar další cestě ke komunismu!

*V duchu odkazu Slovenského národního povstání upevňujeme ČSSR – společný stát Čechů a Slováků!**

Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!

Kdo nepracuje, ať nejí!

* není v korpusu Totalita

I když jde jen o výběr, jakkoliv typický, přesto se tu nabízí třesť dobových témat natolik důležitých, že je režim považoval za hodné vykřikování v mase a malování třeba na zdech nádraží: vyžaduje se tu (přání by bylo příliš skromné) věčné milování Sovětského svazu, pospojování všech dosud nespojených (proletářů) a jejich jednota, a aby ta byla vůbec možná, musí se realizovat v míru, ovšem za pilné práce či díky ní. To vše vedou pak komunisti. Bylo to většinou myšlenkově i jazykově prosté, heslo však už ze své podstaty musí být jednoduché, o jeho obsah (tu) příliš nejde.

Hesla byla typicky formulace určitých přání či zásad apod., určená pro volání, provolávání (nejen) a jejich stavba tomu odpovídá. Převládá jejich nominativní (substantivní) povaha s vykřičníkem

na konci (akusticky se zvolací intonací). Pokud se tu objeví sloveso, stojí v imperativu (*spojte se, buďte, pojďte*), výjimečně ve formě jiné (zvl. inkluzivním 1. plurálu, srov. *upevňujeme*, viz ale i úzus zájmena *naše*). Adjektiva tu mají jen evaluativní (a tedy laudativní) povahu s funkcí přesvědčovat (*věčný, mírový, lenínský, tvůrčí*). Některá z těchto častých hesel jsou jasná dobová, omezují se převážně jen na první sledované období. Mnoho hesel mívalo pro jednoduchost a opakovaním navozenou různost *stejný stereotypní začátek*, srov. dále tři z nejčastějších. Pragmatická povaha hesel je typicky prostá: buď jsou (a) *výrazem pozitivním* vyvolávajícím či přivolávajícím a připomínajícím žádoucí fakt, nebo (b) *výrazem negativním* odmítajícím, odsuzujícím apod. fakt nežádoucí. Některé typické a související výrazy jsou sem přidány, jakkoliv nejsou sensu stricto hesly, pro doplňkovou ilustraci jejich úzu.

Náš vzor

(...) vydala již řadu propagačních letáček, nazvaných „Sovětské lidi - < **naš vzor** > ! „. V jednom z nich upozorňuje na podnět stachanovky soudružky Rassomachinové, kontrolorky, která zavedením (...)

(...) svou prací oslavili výročí Velké říjnové socialistické revoluce, z které se zrodil Sovětský svaz, < **naš vzor** > a ochránce, tvrz mírového a šťastného života. (...)

(...) které adresují funkcionáři státního aparátu a Sokola jeden druhému o tom, že sovětská fyskultura je < **naš vzor** > (...)

(...) probíhali... na velkých závodech besedy s branci na thema: Sovětská armáda - < **naš vzor** > . Jejich úkolem je seznámit brance a nejšířší vrstvy pracujících se slavnou historií naší osvoboditelky (...)

(...) V tom je nepřemožitelná. Sovětská armáda - < **naš vzor** > (...)

(...) Strana bolševiků - naše učitelka, < **naš vzor** > (...)

(...) zemědělská výstava, uspořádaná pod heslem „ Sovětské zemědělství - < **naš vzor** > „ (...)

(...) Na třetí výstavce nade-psaly děti heslo: „Sovětský člověk - < **naš vzor** > . „ Pod tímto heslem je mnoho písemných prací našich školáků. Píší v nich o tom, co pro nás znamenala (...)

(...) Měsíc československo-sovětského přátelství „ přispěl svým průběhem a výsledky též k tomu, že heslo „ Sověty < **naš vzor** > „ nabývá v praktické práci národních výborů stále konkrétnějšího obsahu a významu. (...)

(...) To je a musí být všeobsahující náplň práce při uskutečňování hesla „ Sovětská fyskultura - < **naš vzor** > .

Zkratka přejít od slov k činům. (...)

(...) hlubší poznání práce sovětů a jejich výkonných výborů umožní nám plně uvést ve skutek heslo. „ Sověty – < **náš vzor** > ! „ (Potlesk.) (...)

(...) Ale my milujeme Sovětský svaz jako první a vedoucí socialistický stát, < **náš vzor** > a třídní ideál, odkud čerpáme hodnoty ničím nezaplacené. (...)

Bigotní, devótní a kvazireligiózní zývání všeho *sovětského* jako modelu je tu zřejmé. Fantazie tvůrců, vymýšlejících, co vše sovětského je náš vzor, se tu zdá bezmezná.

Pryč s...!

Je to vždy velmi jednoduchý a kategoricky odmítavý slogan (vedoucí často i k násilnostem) hodící se na kohokoliv či cokoliv, co bylo pro jeho tvůrce nežádoucího (osoby, zvl. politiky, dobové jevy, momentální situaci) a co se sice nedalo odstranit hned, ale dala se takto k tomu aspoň budít nenávisť a bojovný postoj. Jen okrajově (srovnej zvl. poslední tři provolání) však nešlo o vyhraněně politické cíle (zde jde o odsuzovaný druh literatury).

americkým morovým generálem“ „ < **Pryč s** > katem korejských žen a dětí“, přiletěl 16. června vrchní
Osvobodte Jacquesa Duclose!“ „ < **Pryč s** > Ridgwayem - generálem bakteriologické války!“ „ Ať
žijí čínští dobrovolníci!“ „ < **Pryč s** > americkými uchvatiteli!“ „ Ať žije zástita míru na
a na ohradách všude nápisy: „ < **Pryč s** > Achesonem!“ „ Nechceme válku!“ „ Ruce pryč od
spolurozhodovat na závodech. „ < **Pryč s** > Adenaucrem - chceme mír, práci a chléb! Bojujeme za
vyskakovali na tanky a volali: „ < **Pryč s** > imperialismem!“ „ Vítězství lidu!“ Celé skupiny
Nebudeme hlasovat pro Li Syn Mana! „ < **Pryč s** > americkou loutkou! Chceme práci, rýži, mír! Yankee
„ Chléb, mír a svoboda“ a „ < **Pryč s** > interventy!“ Rada okresů je úplně v rukou partyzánů
venkově vnesou požadavek: „ < **Pryč s** > „generální smlouvou!“ Chceme mírovou smlouvu. „ Jednotná
vyjádřili svůj souhlas voláním: „ < **Pryč s** > USA!“ „ Pryč s Velkou Británií!“ Další manifestace
1000 branců, kteří volali: „ < **Pryč s** > násilným verbováním! Američané, táhněte z Koreje! Hanba
volá na předvolebním projevu: „ < **Pryč s** > Jaltou (jaltská dohoda mezi čtyřmi velmocemi o poválečné
volalo: „ Ať žije Kossuth „ „ < **Pryč s** > vládou!“ Nadšení českého lidu přýštilo z poznání, že
stran! Ať žije mír mezi národy! „ < **Pryč s** > podněcovateli války! jsou provázena bouřlivým dlouhotrvajícím
ideových měřítek a požadavků. „ < **Pryč s** > nudou a jednotvárností, pryč s mechanicky, heslovitě
„ Ať žije mír mezi národy! „ < **Pryč s** > podněcovateli války!“ Na sjezdu Komunistické strany
imperialistů vyjadřujeme heslem: „ < **Pryč s** > americkou politikou obnovy německého militarismu a války
Demonstranti provolávali hesla „ < **Pryč s** > britským imperialismem!“ „ Pryč s americkým imperialismem
britským imperialismem!“ „ < **Pryč s** > americkým imperialismem!“ a pod. Proti demonstrantům
Mír!“ „ Nechceme válku!“ „ < **Pryč s** > válečnými paliči!“ „ Ať žije Kongres národů za mír!
Mír, amnestie, svoboda!“ „ < **Pryč s** > americkou okupací!“ V závěru svého projevu přečetl
Saida a přitom provolávali hesla „ < **Pryč s** > anglo-iráckou smlouvou!“ „ Pryč s podvodnými volbami
s anglo-iráckou smlouvou!“ „ < **Pryč s** > podvodnými volbami“ - „ Chceme mír!“ Anglo-američti
letáků, píší po zdech nápisy („ < **Pryč s** > Frankem!“), „ Pryč s diktaturou!“ „ Američané
nápisy („ Pryč s Frankem!“), „ < **Pryč s** > diktaturou!“ „ Američané, jděte domů!“ „ Ať žije
hesly: „ Ať žijí 50. léta! „ < **Pryč s** > lednem!“ (Signál 49/1968), rád bych jim posloužil
Le monde diplomatique Fejeton „ < **Pryč s** > odtučňováním! Při posledních periodických prohlídkách
protestovalo a skandovalo hesla: „ < **Pryč s** > policejními pendreký, nechceme být otroky.“ Shromáždění
, který na stěnu domu napíše „ < **Pryč s** > apartheidem!“ Sedm let je míra pro bílého muže, který
volajícími: Svobodu Assatě!
přejí mír a jednotu naší vlasti. „ < **Pryč s** > rasistickým soudnictvím! Svobodu všem politickým vězňům
na společné proletářské věci. „ < **Pryč s** > vládou, která v zájmu zákona o všeobecné vojenské povinnosti
stále více objevují nápisy: „ < **Pryč s** > nestraničnými literáty! Pryč s literáty - nadlidmi!
s hesly „ Pryč s carem!“ „ „ < **Pryč s** > Titem!“ „ Ať žije soudruh Staín!“ „ Nebudeme
vojáků, kteří provolávali heslo „ < **Pryč s** > válkou!“ „ Chléb!“ Z dělnických čtvrtí se valily
Chceme socialistický mír“ „ „ < **Pryč s** > Miljukovem!“ 4. května (21. dubna) vyšlo na výzvu
„ Ať žije ruská revoluce!“ „ „ < **Pryč s** > militarismem!“ „ Sem s demokratickým mírem!“ „
„ Ať žije ruská revoluce!“ „ „ < **Pryč s** > válečnými štváči!“ „ Chceme mír a chleba!“ atd.
organizování pracujících s cílem „ < **Pryč s** > negramotnosti“. Celá země se pokryla hustou sítí škol

socialismus byl veden pod heslem „**<Pryč s >** hranicemi“. V. I. Lenin toto heslo rozhodně odmítl, hesla „Pryč s válkou!“, „**<Pryč s >** vládou!“, „Ať žije socialismus!“. Z iniciativy politickým akcím, vedeným pod hesly „**<Pryč s >** kapitalismem“, „Dobytí politické moci“, „Za vyvlastnění svůj prapor revoluční heslo: „**<Pryč s >** námezdním systémem!“. Marx a Engels objevili nezastupitelnou tak, jako by byla určena nám. **<Pryč s >** šedí a mdlobou z našich děl! Pracující lid přetváří naši zemi do nevidané dosud krásy. **<Pryč s >** obcházením tápavou nejistotou! Jenom neúprosnou a zápalnou Pryč s nestrannými literáty! **<Pryč s >** literáty - nadlidmi! Literární činnost se musí stát částí

Ať žije...!

Tato úvodní a bombasticky oslavná fráze (ve zvolací větě) je ze všech ustálených typů propagandistického zvolání zřejmě nejčastější (v korpusu totality se vyskytuje 658x). Pragmaticky a funkčně se blíží, ovšem s opačným hodnotícím znaménkem, k frázi předchozí *Pryč s...!* a dala se na první pohled užít o všem či každém možném, koho si příslušný politický dirigent dokázal vymyslet či

vybrat (hlavně ale o politicky významných a žádoucích osobách, institucích a zemích). Někdy se však její značně gumový a tedy téměř bezobsažený úzus přesto vymknul a překročil meze zbytku sémantiky, která tu jistě nároky na užítí přece jen ještě klade.

Co všechno a kdo všechno měl a mohl žít, vyjadřuje skandované institucionalizované přání davu (o žádné přání ovšem nešlo, jen o manipulaci davu partajními sekretariáty), srovnej

mořským pobřežím obrovský nápis: „**<Ať žije >** mír!“ V Teramo na vrcholku hory, která se zvedá nad zemi! Kupředu v boji za mír!**<Ať žije >** naše drahá lidově demokratická Československá republika shromáždění vstává a skanduje:**<Ať žije >** soudruh Klement Gottwald.) Ať žije náš mocný spojenc žije soudruh Klement Gottwald.)**<Ať žije >** náš mocný spojenc, Sovětský svaz, ať žije náš osvoboditel
nikdy nesmí a nebude opakovat.**<Ať žije >** věčné přátelství mezi německým a sovětským lidem! Ať
mezi německým a sovětským lidem!**<Ať žije >** generalissimus Stalin, moudrý učitel a vůdce nepřemožitelného bakteriologické války!“ „**<Ať žije >** mír!“ List „Kol Haam“ oznamuje, že jerusalemské policejní Korea Korejcům - Německo Němcům!**<Ať žije >** mezinárodní solidarita národů ve společném boji za mír krve nevyzdímáte dolary!“ „**<Ať žije >** nezávislé Rakousko!“ a jiné. Podle zpráv demokratického obrovské davy lidí, kteří volali „**<Ať žije >** Jacques Duclos!“ a provolávali mu slávu. V různých hedvábné prapory a vlajky s nápisy „**<Ať žije >** hrdinný boj korejského lidu!“ „Ať žijí čínští dobrovolníci americkými uchvatiteli!“ „**<Ať žije >** záštita míru na celém světě - veliký Sovětský svaz!“ Zdravíme hrdinný španělský lid!**<Ať žije >** nás společný boj za mír na celém světě! Závodní organizace bratrství národů Francie a Italie!**<Ať žije >** slavný list „Unità“! Ať žije slavná Italská demokracie a mírumilovné Německo.**<Ať žije >** slavná Italská komunistická strana a její vůdce Palmiro demokratické a mírumilovné Německo.**<Ať žije >** Jednotná socialistická strana Německa! Ať žije svobodný vedeného mohutným Sovětským svazem.**<Ať žije >** svobodný německý lid! Ať žije velké přátelství národů sílí Mongolská lidová republika! Ať žije a prohlubuje **<Ať žije >** a sílí Mongolská lidová republika! Ať žije a prohlubuje mírumilovné a nezávislé Německo!**<Ať žije >** a prohlubuje se upřímná a věčná družba mezi národy našich imperialisty a jejich bonnskými vasaly!**<Ať žije >** osvobozenec boj německého lidu proti zotročení americkými a opětné sjednocení Německa!**<Ať žije >** společný boj všech mírumilovných a vlasteneckých Němců Německé demokratické republice!**<Ať žije >** Německá demokratická republika a její prezident Wilhelm Pieck mezinárodní solidarita proletariátu!**<Ať žije >** mezinárodní solidarita proletariátu! Ať žije pevné, náš prezident Wilhelm Pieck!**<Ať žije >** pevné, nerozborné přátelství se Sovětským svazem - naším úspěchy na jejich slavné cestě.**<Ať žije >** strana! Ať žije socialismus!“ odpovídají úderníci a Sovětského svazu a Japonska!**<Ať žije >** přátelství národů Sovětského svazu a Japonska! Ať žije doprovázena její závěrečná slova: „**<Ať žije >** sesterská Komunistická strana Japonska! Ústřední výbor zájmu obrany míru na celém světě.“**<Ať žije >** Mezinárodní demokratická federace žen!“ „Ať žije mír Bieruta. Ozývá se volání: „**<Ať žije >** a dále se rozvíjí družba rumunského a československého Polské lidové republiky!“ „Ať žije velký budovatel **<Ať žije >** velký budovatel, prezident Polské lidové republiky Boleslaw

mír soudruhem J. V. Stalinem!
 Den armády čínskému lidu!
 lidové osvobozené armády!
 Svůj projev zakončil slovy: „
 slavnostních dělostřeleckých salv.
 Ať žije sovětské letectvo!
 sovětský lid a jeho branné síly!
 „Ať žije Ču Teh!“ „
 základnou podněcovatelů války!
 solidarita národů v boji za mír!
 naše vlastence na Kodže“ „
 mír v celé korejské zemi!“ „
 dosud staré vedení svazu neznalo.
 republiky soudruhu Gottwaldovi!
 statečné vojenské námořnictvo!
 úsilí při výstavbě socialismu.
 Komunistická strana Sovětského svazu!
 lidu soudruhu Stalinovi!“ „
 Rodnému Stalinovi, hurá!“ „
 Sovětského svazu! (Potlesk.)
 za demokracii a socialismus.
 Všechny nevěřící jsme porazili.
 náš závezek na sto procent.“ „
 rozléhají dětské hlásky, volající „
 smích a radostné volání: „
 Redutě, otrásající se výkřiky „

<Ať žije> přátelství a spolupráce mezi sovětskými a československými
 <Ať žije> Komunistická strana Číny a předseda Mao Ce-tun, zakladatel
 <Ať žije> vrchní velitel čínské lidové osvobozené armády Ču Teh
 <Ať žije> naše rodná sovětská vláda, ať žije Všesvazová komunistická
 <Ať žije> sovětské letectvo! Ať žije hrdinný sovětský lid a jeho
 <Ať žije> hrdinný sovětský lid a jeho branné síly! Ať žije sovětská
 <Ať žije> sovětská vláda! Ať žije veliká strana Lenina a Stalina
 <Ať žije> lidová osvobozená armáda!“ uvítali přítomní na tribuně
 <Ať žije> solidarita národů v boji za mír! Ať žije Světová rada
 <Ať žije> Světová rada míru!“ Listy rovněž oznamují, že 5. srpna
 <Ať žije> svoboda a mír v celé korejské zemi!“ „Ať žije Korejská
 <Ať žije> Korejská lidově demokratická republika!“ Požadavky
 <Ať žije> Československý svaz mládeže, jednotná organizace mladých
 <Ať žije> Sovětský svaz, záštita světového míru, ať žije veliký
 <Ať žije> hrdinný sovětský lid! Ať žije naše vláda! Ať žije veliká
 <Ať žije> XIX. sjezd VKS (b), ať žije slavná bolševická strana
 <Ať žije> družba národů Sovětského svazu a Československé republiky
 <Ať žije> rodný Stalin!“ Volba předsednictva, sekretariátu
 <Ať žije> náš milovaný vůdce a učitel soudruh Stalin!“). Německý
 <Ať žije> veliký prapor socialismu, prapor Marx - Engelse - Lenina
 <Ať žije> XIX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu! (Potlesk
 <Ať žije> národní podnik Tepna, závod soudruha Gottwalda a ČSM
 <Ať žije> ČKD! - zdravili nadšeně občané hrdiny práce. Ti, kteří
 <Ať žije> Říjnová revoluce“, a hned vzápětí je slyšet zpěv z desítek
 <Ať žije> Sovětský svaz! Stalin - Gottwald - mír! Sláva Velké
 <Ať žije> ruská revoluce!“ Řečník W. Niessner, redaktor šumperské

Je sémanticky obúžné přijmout *Ať žije rodný Stalin!* (ledaže by se na něj navěsily biologické schopnosti ženy, resp. matky, přestože SSJČ problematicky tvrdí, že tento význam v češtině existuje). Ale i ve sféře vlastního užití, tj. vztahuje-li se zvolání na nejrůznější abstrakta mající delší trvání, „vynalezl“ další tvůrce pořádný nesmysl, srov. jazykově nepřijatelné *Ať žije veliký prapor socialismu* (o konkrétech se užít nedá, srov. **Ať žije kapesník/ubrus/ponožka...*). Ze zvolání *Ať žije XIX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu!* zase nechtěně vyplývá, že dotyčný sjezd má zřejmě trvat velmi dlouho (obvykle býval ale jen několikadenní). Elipsou se konečně jinému vykřikovateli podařilo nemožné, vzkřísit z mrtvých to, co skončilo už před desítkami let, *Ať žije Říjnová revoluce!*

2.143 Kolokace slovnědruhové

Výše sledované kolokace nejsou stejného druhu, z hlediska zastoupení tu jednoznačně dominují substantiva. Na úrovni bigramů, kolokací dvou-

členných, si všimneme, po výše uplatněném hledisku primárně tématickém, jiného, tj. slovních druhů (ve třech typech, podle hlavních autosemantik). Uvnitř se však i tyto kolokace dají jednoduše dělit na další typy. Každý typ, vybíraný z celku 3000 kolokací s frekvencí nejvíc odlišnou od SYN2009PUB, tj. s nejvyšší hodnotou χ^2 , se tu představí jen ve výběru. Rozlišuje se přitom typ příznakových kolokací především z V-jazyka (zde značeny jako **dobové**) a typ kolokací dobově **neutrálních**, a tedy ideologicky obvykle nevyužívaných. Zkusmo se přitom u dobových naznačují i některé tématické okruhy, kam kolokace patří.

A Kolokace verbum – substantivum

Dobově neutrální:

odevdat ústřižky (na chléb/na mouku), vydávat bleskovky

Dobové:

dokončit mechanizaci, provádět výmlat/podmítku, dosáhnout soběstačnosti, provést sklizeň, pose-

kat obilí, sít směsky, zhospodárnit výrobu, využít strojí (na směny), snížit prostoje, zkrátit montáž, organizovat výrobu, rozvíjet výstavbu, vařit ocel aj.

přijmout delegaci, uplatňovat výsledky vědy, spojovat teorii s praxí, šetřit surovinami, organizovat soutěžení aj.

B Kolokace adverbium – verbum

Dobové neutrální:

křížově zasít/sít/osít, podmítat ihned za kosou, dobře sklídit

Dobové:

společně hospodařit, úsporně hospodařit, společně ustát, efektivně využívat (hnojiva), podmítat ihned za kosou aj.

navíc vyrobít/vytěžit/vytavit aj., plně/vysoce mechanizovat (výrobu), kvalitně vyrábět, výkonnostně sladit (stroje), racionálně řídit, hmotně zainteresovat, spravedlivě odměňovat, reálně oceňovat zdroje, odborově se organizovat, organizovaně pracovat aj.

C Kolokace adjektivum – substantivum

Dobové neutrální:

deputátní uhlí, křížové setí (popř. křížový způsob setí), martinská pec, rudný důl, vysoká pec

Dobové:

státní statek, strojní stanice, pásový traktor, obilní kombajn, rozšířená reprodukce, družstevní velkovýroba, hutní kombinát, plastické hmoty, patronátní závod, uhelný kombajn

helsinská konference (Závěrečný akt helsinské konference), atlantický pakt (Severoatlantický pakt), surovinová základna, měsíční loď, dobrovolná repatriace, bonnská smlouva; propria Suezský průplav, Střední Východ

D Kolokace substantivum – substantivum

Dobové neutrální:

ražení překopů, vozy uhlí, úspory kovů, výsledky

výroby, plán osevu, setí žita, průběh žní, průběh výmlatu, výkup zrnin

Dobové:

choutky imperialistů, snahy ztroskotanců, lži imperialistů, suržení imperialismu, smečka škůdců, zaprodanci imperialismu, kádry budovatelů, připravovatelé války, nastolení světovlády, jed antisovětsismu, bahno oportunistů, banda spiklenců, jednota dělnictva, rozorání mezí

Dodejme pro připomenutí a vyvážení, že ovšem existovaly i kolokace z O-jazyka, které se téměř nikdy do tisku nedostaly, jako *kádrový posudek*, *buržoasní původ*, *jít k lopatě*, *vyškrtnutý/vyloučený ze strany*, *nedostat se na školu*, které byly v ústním podání neméně typické. Všechny tvořily svérázný a pro skutečné lidi smutný kontrast k většině kolokací z V-jazyka výše.

2.2 Lexikon-O (O-jazyk)

Oproti až dosud výše sledovanému V-jazyku, který tvoří náplň užitého korpusu totality, je však třeba se aspoň stručně zastavit u O-jazyka a jeho lexikonu. Ten byl sbírán pamětníky manuálně a výběrově a v dalším tu proto půjde jen o pouhou ilustraci (srov. už výše v 2.). Všechno to jsou lexémy nepublikované, jen málokdy synonymní k lexémům užívaným oficiálně (*komouš* × *komunista*, *jézedák* × *člen Jednotného zemědělského družstva*). Srov.

aparátčík/aparátník, *bumázka*, *buržuj*, *čeesemák*, *čistka*, *Dederon*, *dederónský*, *disident*, *esenbák*, *esenbé*, *estébák*, *fízl*, *chuligán*, *jézedák*/*jézedáčka*, *kádr*, *kádrovák*, *kádrovat*, *komouši*, *melouch*, *mukl*, *normalizace*, *normalizátor*, *papaláš*, *partaj*, *partajník*, *pásci*, *pétépák*, *podpultovka*, *pohlavár*, *politruk*, *posudky*, *potápka*, *prasečák*, *prduch*, *Rusák*, *samizdat*, *shánět*, *slepičárna*, *Sojuz*, *souška* (dětsky *soudružka učitelka*), *šeptanda*, *underground*, *utýct* (emigrovat), *úzkoprofilovka*, *vexlák*, *víkend*, *Západ*, *zpod pultu*, (*velký*) *zvíře* (funkcionář).

Některé z uvedených lexémů přetrvávají v běžném, necitátovém užití dodnes (jako např. *disident*, *slepičárna*, *víkend*).

V této souvislosti stojí za poznámku označení *policie* a jejího člena. Jakkoliv slova *policie* a *policista* (stejně jako neformální, popř. mírně pejorativní *policajt*) existovalo už před válkou, režim se z jakéhosi těžko dešifrovatelného důvodu rozhodl je zavrhnout. Protože ale nové označení této instituce bylo delší, tj. napřed *Sbor národní bezpečnosti*, pak *Veřejná bezpečnost a Státní (tajná) bezpečnost*, dostal se režim do pojmenovávacích obtíží, protože neuměl přijatelně pojmenovat ani instituci, ani její členy, což bylo u tak mocensky zásadní instituce na pováženou. Protože *policista*, popř. *policajt* se oficiálně toleroval jen v překladech (označoval ve vydávaných detektivkách policisty např. americké, nikdy ale ne české či sovětské), zmožila se oficiální místa jen na zkrácené označení *příslušník* (původně zvl. *příslušník (sboru) veřejné bezpečnosti*) a to mohlo budit sémantický zmatek (*příslušník čeho?*). Neoficiální, režimem neužívané označení proto vycházelo z často užívaných zkratk *SNB* a *STB*, tj. *esenbák* a *estébák* (resp. *tajnej, fízl*); pro novější VB však nikdy žádné označení typu **vėbák* už nevzniklo.

3. LEXIKON PRAGMATICKÝ: PROPAGANDA A MANIPULACE

Mnohé z lexikonu však nelze zachytit jen studiem výskytu nominací, lexémů nahlížených izolovaně (jako v 2. výše) a k bližšímu poznání jejich života je třeba se podívat na jejich specifický a zde sledovaný úzus v širším kontextu. Nutným rámcem pro poznání takového úzu umožňující jeho docenění je i zasazení jevu propagandy do historického a sémiotického, specificky evaluativního rámce. Až v něm lze lépe docenit implikovaná, zamýšlená i přímo vnucovaná propagandistická tvrzení. Hlavním cílem, dosahovaným různými druhy manipulace skrze demagogické, účelové nálepkování (*nominace*, viz 2) a modifikovaná či fabulovaná tvrzení (*věty* a delší texty, viz 3.) je přitom posluchače přesvědčit, případně převést na postulovanou a vyhlášenou novou víru.

3.1 Propaganda a přesvědčování

Propaganda (jazyková, vedle jiné) je typ diskurzu používající specifický druh argumentace s cílem přesvědčit posluchače o přednostech své doktríny, názorů a idejí a následně ho donu-

tit k jejich přijímání, šíře případně i poslušnosti lidí vůbec vůči propagátorovi, resp. diktátorovi. **Komunistická totalitní propaganda**, která už neoperuje ve volném diskurzu (a tedy i soutěži) otevřeném pro kohokoliv ani se nesnaží primárně přesvědčit lidi v situaci, kdy je sama monopolním vyjádřením názorů a idejí vládnoucí kliky, se od obecné propagandy nutně liší. Mimo jiné jí už nezáleží příliš na standardnosti a uměřenosti argumentace, může si dovolit i způsoby jiné, demagogické i násilné. Na druhé straně vyplňuje omezený komunikační prostor, kde není připuštěná myšlenková konkurence (obstarávaná jen neoficiálně zahraničními rádii, tajně dováženou literaturou a pamětí starších lidí na předchozí dobu), opakovanou a vytrvalou snahou navyknout lidi na svou doktrínu, hesla a stereotypy a vytlačit z jejich vědomí pro danou oblast cokoli jiného. Po přijetí propagovaných idejí a názorů, ať vědomím, či nevědomím, se objekt propagandy (lidé) nakonec stává i žádoucím předmětem snadné manipulace v různém smyslu.

V konečném důsledku není takováto propaganda zásadně odlišná od brainwashingu, vymývání mozků usilujícího o změnu myšlení či aspoň o nacvičené papouškování předepsaných a do hlavy vtoukaných hesel a stereotypů, které je známé od dob korejské války a je „výsledkem“ tehdejších čínských komunistů snažících se, často dost úspěšně, takto přetvořit smýšlení válečných zajatců v žádoucím směru. Ostatně ani myšlenka zajatců v žádoucím směru. Ostatně ani myšlenka zajatců není období komunistické vlády cizí: obyvatelstvo, uzavřené v daných hranicích i fyzicky, v zásadě zajatci komunistické moci bylo (překročení hranic bez dovolení bylo trestné).

Sám termín **propaganda** (pův. plurál gerundiva od *propagare* ve významu „co má být šířeno“) pochází z lůna katolické církve a byl poprvé užitý ve vazbě na činnost mocného církevního tělesa *Congregatio de Propaganda Fide* (kongregace pro propagaci víry) představující vyvrcholení delšího úsilí katolické církve přesvědčit lidi o výlučnosti své víry už od dob papeže Řehoře XV. v 17. století (1622), tj. od dob reformace a jejího útoku na dosud monopolní katolicismus, kterým se změnila tvář Evropy. Protože i komunistům šlo v ideálním případě o to přesvědčit lidi o správnosti své „víry“, přenáší se termín propaganda přirozeně i do obecného užití. Víra v tomto širším smyslu, ve snaze přesvědčit a v protikla-

du k racionální argumentaci apelující na pocity a předsudky, se v otevřeném diskurzu tudíž uchyluje, především jazykově, k prostředkům nestandardním a neracionálním. Jako každá věrouka vede i komunistická propaganda, mající v realitě úspěch v různém stupni, ovšem i k extrémům v podobě fanatismu, fundamentalismu a dogmatismu projevujícím se jak v politických vraždách, tak ve vybičovaných nenávistných kampaních hromadně požadujících například smrt pro Miladu Horákovou. To je pak už to nejkrajnější užití jazykové verze propagandy přímo ohrožující lidské životy.

Hlavním způsobem **přesvědčování**, které je vlastním cílem propagandy, je postulování a konečně **prosazení** vlastní doktríny na úkor jiných, které je nutné potlačit či aspoň zatlačit do pozadí nebo nevědomí; hlavním prostředkem je přitom neustálé **opakování** žádoucích tvrzení. To mělo v totalitní komunistické společnosti svůj počátek ve škole a pokračovalo ve všech věkových fázích člověka prožívaných na veřejnosti, především však cestou tisku a rozhlasu, ale v zesílené podobě i při rituálních příležitostech komunistických svátků s jejich hesly a v pseudoslavnostním prostředí (vítězný únor, tj. vzpomínání na komunistický puč v únoru r. 1948, prvomájové oslavy či oslavy říjnové revoluce, tj. prvopočátku státního komunismu v listopadu 1917 v Rusku aj.).

Propagandu však hojně a vynalézavě využíval už bezprostřední předchůdce (české) komunistické totality, **totalita fašistická**, která své následovníky v mnohém inspirovala. Trest fašistického přístupu k propagandě shrnuje člověk, který se ve své době stal jejím ztělesněním, Joseph Goebbels, ministr propagandy Německa. V jednom ze svých projevů říká (zvýrazněno autorem):

*„Řadoví členové jsou obvykle mnohem primitivnější, než si představujeme. Propaganda proto musí být vždy v podstatě **jednoduchá a opakovat se**. V konečném důsledku dosáhne základních výsledků ovlivňujících veřejné mínění ten, kdo dokáže problémy zredukovat do co nejjednodušší podoby a kdo má odvahu je v této zjednodušené podobě **navzdory námitkám intelektuálů** donekonečna opakovat.“*

Ve svém projevu z října 1937 přitom výslovně veškerou státní propagandu legitimizuje a lako-

nicky prohlašuje: *„Absolutním právem státu je dohlížet na tvoření veřejného mínění“.*

Adolf Hitler (*Mein Kampf*, kap. IV) mluví ještě před ním obsírněji, ale obdobně a až brutálně otevřeně:

*Propaganda se musí vždy **obracet k širokým lidovým masám** (...) Veškerá propaganda se musí předkládat **populární formou** a musí si stanoviti takovou intelektuální úroveň, aby nepřechýla hlavy těch, co jsou nejméně inteligentní mezi těmi, kterým je určena. (...) Umění propagandy přímo tkví ve schopnosti probudit představivost publika **apelem na jeho pocity**, v nalezení vhodné psychologické formy, která **zaujme pozornost** a zapůsobí na srdce národních mas. Široké masy lidí se neskládají z diplomatů či profesorů právní vědy ani prostě z osob, které jsou v daných případech schopné racionálního úsudku, ale z **těkajícího zástupu lidských dětí**, kteří neustále kolísají mezi jednou a druhou myšlenkou... (...) Velká většina národa je svou povahou i náhledem natolik **zženštilá**, že její myšlení a cítění **ovládají spíše pocity než strážlivé uvažování**. Tento pocit však není složitý, je ale **prostý a důsledný**. Není jemně diferencovaný, má však **jen záporné a kladné představy lásky a nenávisťi**, správného a špatného, pravdy a lži.*

Jedna dobová komunistická propagandistická příručka poučuje a informuje propagandisty takto, srov.

*Prostředky masové informace a propagandy existují a působí uvnitř struktury konkrétních společenských vztahů. Proto protiklady kapitalistického a socialistického společenského zřízení se zákonitě odrážejí v obsahu, cílech, metodách a formách působení masových komunikačních prostředků. Na tomto poli probíhá ostrý třídní boj. Vládnoucí buržoazie v imperialistických zemích orientuje svůj rozvětvený aparát masové informace a propagandy **na rafinované manipulování myšlením, cítěním a jednáním mas**, na **zužování a překrucování informací, na degradaci všech zájmů** na čistě spotřebitelské, **usiluje podřídit si masy** a odvádí je od významných třídně politických otázek a bojů. (K vývoji společnosti ve straně a společnosti v nedávné době, 1977)*

Odhlédneme-li od výstižnosti dané charakteristiky ve vztahu ke zde napadané buržoazii, není tento konkrétní subjekt druhé části uvedené pasáže, o jehož metodách propagandy se tu mluví, nijak těžké nahradit jiným: komunistickou mocí, která užívala metody a přístupy stejné, ne-li horší. Už proto, že šlo o propagandu totalitní, organizovanou centrálně a bez konkurence.

Cílem této práce je tudíž se podívat, jaký jazyk, resp. lexikon doby komunistické totality byl i po této stránce a výběrově i na to, jak byl zneužíván vládnoucí menšinou proti celému národu.

3.2 Pragmatika propagandy

Specificky tu tedy na jedné straně půjde o to ukázat, *jak* se v rámci komunistické propagandy realita pojmenovává (specificky a podrobně viz však především výše 2.), zvláště v kontrastu k označení normálnímu a dřívějšímu, a na druhé straně na to, *jak* se tato propagandistická označení (lexémy i celé věty) užívají k přesvědčování a manipulaci lidí. Na první stránku, jazykovou **nomínací** (pojmenování) tedy navazuje **pragmatika** sledující, jak se dosahuje sledovaného cíle, přesvědčování, ohloupení, otupení posluchače či aspoň odvedení jeho pozornosti jinam. Významnou složkou propagandistického přístupu je účelová (pragmatická) **evaluace** všeho pro režim relevantního, především na škále **dobry-špatny** (viz u 2.11).

Pragmatika propagace, sledující z podstaty věci snahu ovlivnit posluchače a připravit ho o vlastní názor a úsudek, se skládá především z těchto faktorů:

- A Hodnocení (evaluace) pojmu/reality (a) posluchačem standardně vnímaného
- B Odsouzení/zavržení názoru posluchače jako „negativního“
- C Násilné přesvědčování a vnucení/vnucování hodnocení (c) pro manipulátora žádoucího a tedy „pozitivního“

a schematicky tedy:

a → c, resp. a ≠ b, ale c, tj. a je špatné, proto c je dobré

Aby taková manipulační operace uspěla, musí kromě vhodné techniky (zvl. opakování a odstranění alternativ) učinit takovou implicitní evaluaci (srovnání) věrohodnou a přesvědčivou tím, že ji opře například o působivou **autoritu** či údajně rozšířený názor (viz dál). Taková autorita, ať skutečná či ideologická, se pak zkratem může užít i k tomu, aby se zakrylo či odsunulo do pozadí **tertium comparationis** (tj. obecný standard, se kterým se ono negativní i pozitivní srovnává a s nímž se poměruje) a tato autorita pak do určité míry přejímá i úlohu tohoto tertium comparationis.

Srov. např.

- a vaše/normální/posluchačovo řešení (což je pro manipulátora nedůležité a určené k potlačení)
- b ideální/optimální řešení (někdy jen představované)
- c řešení *autority* (vnášené propagandou),

kde dochází ke ztotožnění **b** a **c** vedoucí pak například v textu k nominaci typu

I (a) „normální“ řešení → (c) „leninské“ řešení (protože je lepší, protože to říká Lenin aj.)

V běžné propagandistické praxi se však ono zavržené, popírané „normální“ řešení už kvůli zkratce a stručnosti explicitně neartikuluje (pokud se proti němu z nějakého důvodu nemusí propagandisticky zvlášť „bojovat“ a vyvracet ho).

(II) V konečné instanci, kdy propagátor a manipulátor má za to, že není třeba už užít přístup **I** založený na explicitním uvedení kvalifikovaného pojmu (např. *řešení* skrze dodané adjektivum *leninské*), se už užívá pouze propagandisticky vhodné a přijímané **označení prosté**, tj. i jednoduchá jednoslovná nominace. Propagátor spoléhá na to, že takové nominace jsou už ve vědomí lidí dostatečně upevněné, a tedy „věrohodné“.

Podívejme se napřed na některé takové dobově běžné **lexémy** mající propagandou dodané a vybudované **pseudopozitivní konotace** (jak lze snadno nahlédnout i v jejich kolokacích), např. *proletariát, lid, strana, boj, pakt, odzbrojení, osvobozeněcký, zlepšovací*.

3.3 Proletariát a boj

Srovnajme proporce zastoupení některých z těchto slov. Takto např. lexém *proletariát*, v komunistické době vysoce frekventovaný, byl okrajově známý už dříve, i v jinak bohatě dokladovém (a) Příručím slovníku jazyka českého (PSJČ), kde jeho heslové zpracování čítá pouhých 7 řádků; je ovšem citováno v příkladech u jiných hesel (celkem 97×). Chápeme-li text tohoto slovníku jako určitý korpus, lze odhadovat, že výskyt lexému *proletariát* v celku cca 7 800 000 slov představují spíše okrajový prostředek (12 ppm). Naproti tomu v celku (b) korpusu Totalita zaujímá místo v šesté stovce nejčastějších dobových slov tohoto korpusu (s absolutní frekvencí 3188, což odpovídá relativní frekvenci 208 ppm, a tedy mnohonásobně více než ve slovníku). Pro srovnání si uvedme, vedle záznamu toho, co předcházelo (PSJČ), i jeho skutečný úzus, a tedy i relativní závažnost dnešní (c) v korpusu SYN2009PUB, kde jeho frekvence dělá celkem 516 výskytů, tj. 0,6 ppm (výskytů na milion slov). Jeho dnešní úzus představuje ve srovnání s územ totalitním naprosto okrajový výskyt. Nafouklost a nadsazenost tohoto lexému v totalitní době není jistě třeba dál rozebírat, je ostatně věcí sociologů a politologů, ale i filozofů vysvětlujících, proč byl *proletariát* svým územ dobově tak prominentní. Obdobné značné rozdíly v uměle dodaných pozitivních konotacích, a tedy i v důsledku dobové obliby i zvýšené frekvence lze najít i u ostatních.

Všechny takové lexémy patřící do výzbroje propagandy prosazující komunismus (a vše na něj vázané) mají z povahy věci a vysokého úzu *pozitivní evaluativní povahu* a užívají se k manipulaci domácího posluchačstva označením existujících, resp. zavedených pojmů, popř. jejich hájením před nežádoucími alternativami, pokud se vůbec vyskytují.

Sám lexém *boj*, vysoce nadužívaný, neoznačuje jen tradiční boj s nepřítelem, protivníkem, ale často prostě zesílené úsilí, snahu o maximalizaci žádaného výsledku, kde žádný nepřítel není, srov. *Boj o každé zrna*. Takový nepřítel, se kterým se má bojovat, se dá najít jen těžko, snad v nepřízni počasí, v nepřiznané malé snaze, úsilí a zainteresovanosti pracujících, zemědělců aj., ale to se nahlas nepřiznávalo, resp. o tom nepsalo a korpus to neobsahuje. Pro návštěvníka zvnějš-

ku už pouhá častost a všudypřítomnost lexému *boj* v tisku, na plakátech aj. musela budit dojem: jakéhosi permanentně probíhajícího a hystericky zdůrazňovaného válečného stavu.

Podívejme se tedy v totalitním korpusu na úzus lexému *boj*, ale pouze s valencí *o něco, pro něco, proti něčemu, s něčím a za něco*, tj. s vynecháním jiných možností a v této struktuře S-přep-S i vynecháním významů sportovních (*boj o medaile*) či skutečně válečných, zvl. zahraničních: (*boj proti americkým agresorům*). Pro srovnání: je vhodné uvést, že jeho frekvence 18 008 výskytů, tj. 1173 ppm, je tu vzhledem i k jeho malému rozsahu opět mnohonásobně vyšší než ve více než sedmisetmilionovém dnešním korpusu SYN2009PUB, kde se *boj* vyskytuje pouze 169 075×, tj. 200 ppm (výskytů na milion slov). Kolokace jsou vybírány s ohledem na dobovou a propagandistickou tematiku podle naznačeného klíče bez ohledu na frekvenci a snahy o plné vyčerpání: (více lze pochopitelně dohledat v korpusu):

boj o něco (903×): *čest být mezi prvními (v dávkách), další rozvinutí národní a demokratické revoluce, dosažení a překonání výsledků: dosažených partou, generální linií, chléb, jednotu pracujícího lidu, každou tunu, kvalitu, hrdý titul. lidově demokratický charakter, marxistickou revoluční stranu, mír, moc, myšlení lidí, naplnění závěrů sjezdu, nového člověka, novou šťastnou vesnici, obranu vlasti, ocel, pokrok a spravedlnost, prapor sjezdu strany, prosazení sjezdové linie, přechod družstva na III. typ, reformu, sféry vlivu, smýšlení mas, socialismus, socialistickou moc, socialistickou výchovu člověka, socialistickou výstavbu, splnění pětiletého plánu, správnou politiku strany, splnění plánu, splnění vládního termínu, světový mír, svobodu, udržení světového míru, uhlí, upevnění disciplíny, úsporu, uzdravení v oblasti zábavné hudby, válečné smlouvy, včasné dokončení výstavby vysoké pece, vítězství, vyšší těžbu, zavedení nových sovětských metod, získání malého a středního rolníka, získání rolnických mas, zůřek, zkrácení termínů, zrna, 3000 tun surového železa aj.*

boj pro něco (11×): *demokracii, odhalení oportunistů, vymýcení vlivu imperialismu, záchranu vlasti aj.*

boj proti něčemu/někomu (3307×): absenci, agentům třídního nepřítele, alkoholismu, americkému brouku, antisemitismu, bucharinovcům, buržoasnímu nacionalismu, byrokratismu, fašismu a nacismu, hanebnému protisovětskému štvání, hmyzu, hrubému porušování demokratických práv, chorobám a škůdcům, imperialismu, imperialistickým podněcovatelům války, kapitalismu, kapitalistům, kapitalistickému úpadkovému sportu, kornilovštině, kosmopolitismu a nacionalismu, kosmopolitismu a útlaku, kulakovi, lživým a zkresleným zprávám, maloburžoasnímu revolucionářství, mandelince bramborové, měšťáckému objektivismu, mouchám, náboženskému tmářství, nedostatkům v závodě, nejrůznějším překážkám, nepřátelům lidu, nesprávné mzdové politice, nezodpovědnosti, objektivismu, odvěkému třídnímu nepříteli, oportunistu, plevelům, poniženeckému poklonkovaní před kapitalistickým západem, porušování stranické disciplíny, povalečům, pravicevým silám, provokacím, přežitkům starého myšlení, přírodním žvlivům, pusté stepi, starému, suchu, šablonovitosti, tabákovému nebezpečí, trockismu, tmářství, tmářství a zaostalosti, úchyilkám, úrazům v zemědělství, uvolňování napětí, válce, válečným paličům, válečným štváčům, vesnickým boháčům, vnějším a vnitřním nepříteli, všemu starému, západní kosmopolitní dekadenci, zastaralým metodám práce, zbytkům vlivů buržoasní ideologie, zhoubným Adenauerovým plánům, zmetkům, žhavým větrům aj.

boj s něčím (766×): antikomunismem, buržoasí, dogmatismem a sektářstvím, hlodavci, imperialismem, kapitalistickými žvlivy, kapitalisty, kontrarevolucí, korupcí, kulaky, menševiky, názory které snižují a zlehčují význam leninismu a bohatých zkušeností KSSS pro celé mezinárodní dělnické a komunistické hnutí, nedostatky, nepřáteli, nepřáteli míru a socialismu, nepřitelem, nesprávnými názory, obtížemi, odpůrci míru, oportunisty, plevelem, pravici, pravicevými silami, pravým oportunistem, překážkami, přírodou, reakcí, třídním nepřitelem, vykořisťovateli, aj.

boj za něco (4532×): bolševickou nesmiřitelnost vůči nekázni, demokracii, jednotu dělnické třídy, komplexní úsporu materiálů, mír, nového člověka, nového socialistického člověka, plnění plánu, plnění usnesení strany, pokrok, pracovní kázeň,

práva dělnické třídy, přísnou hospodárnost ve výrobě, přesné plnění zakázek, snížení výrobních nákladů, socialistickou výstavbu vlasti, splnění plánu, splnění pětiletého plánu, splnění svého závazku, splnění a překročení úkolů čtvrtého roku Gottwaldovy pětiletky, správnou cvičební hodinu, světový mír, svobodu a mír, šťastný život, trvalý mír mezi národy, vyšší zemědělskou výrobu, svobodu a nezávislost, upevnění pracovní disciplíny, výchovný smysl našeho loutkářství, včasné provedení sklizně beze ztrát, udržení míru, úsporu každé koruny, úsporu paliv a elektřiny, vybudování komunismu, vybudování komunismu a socialismu, vybudování socialismu v naší zemi, zachování a upevnění míru, zhospodárnění a zkvalitnění výroby, zkracování termínů, aj.

Jakkoliv je frekvence jednotlivých kolokací, která se tu jinak blíže nesleduje, různá, jedna z těchto kolokací vyvstává a stala se i častým a stereotypním heslem, někdy ve více variantách a spojením, užívaným při nejrůznějších příležitostech (na schůzích, plakátech, v průvodech aj.):

boj za mír. Zde je doložena celkem 181×.

Lingvisticky je obtížné se pokoušet z daných kolokací (i z těch dalších, zde neuvedených) určit, co vlastně lexém *boj* v té době a v ústech propagandistů znamenal. Kolokace neukazují na nějaká jasná omezení, objekt boje musel jen splňovat podmínku čehosi *ideologicky negativního* nebo *dosud nedosaženého cíle*, o který se usiluje, a mohlo ho konkrétně představovat cokoliv. Srov. *boj o čest, ocel, proti mandelince, mouchám, objektivismu, s kulaky, o úsporu, za úsporu, zmetkům, zrno*. Autoři těchto kolokací ovšem jistě přijatelné sémantické hranice občas překročili (zvl. přehnanou konkretizací) a přestělovali i v dobové atmosféře, kdy se v tomto směru dalo hlásat leccos, srov. *boj za správnou cvičební hodinu, boj o 3000 tun surového železa, boj o uzdravení v oblasti zábavné hudby*. Když jim došla invence nebo jen z lajdáctví a pocitu, že na tom tak nezáleží (podle nepsané zásady „hlavně že se bojuje, to se vyžaduje“), užívají jen souhrnné označení už prakticky bez výpovědní hodnoty, srov. *sumární boj proti starému* (tedy např. i prarodičům, památkám...?), *boj s nesprávnými názory* (kterými?, to zřejmě určuje, nebo ještě hůř, teprve určí příslušný sekretariát), nebo už jen obecná a sémanticky prázdná nálepka bez snahy o jakouko-

liv specifikaci *boj s nejrůznějšími překážkami* naznačující jen, že jich bylo mnoho a různé povahy. Blíží budoucí sémantická a pragmatická analýza musí těchto pár příkladů nahradit jemnějším pohledem, vázaným na příslušný kontext, chce-li se dobrat podstaty.

Přesto ještě aspoň pár poznámek o hlouposti. Propagandisté někdy nechtěně zavedli nešikovnost svých vlastních kolokací a hesel sami sebe do situace, kdy se jejich jen aspoň trochu kritický konzument nemohl neptat na to, co nechtěně z jejich formulací vyplývalo. Srov. některé výše uvedené kolokace a implikované možné otázky a komentář k nim dál:

boj proti maloburžoasnímu revolucionářství ×

Otázka: Bylo tedy naopak nějaké *velkoburžoazní revolucionářství a bylo třeba taky proti němu bojovat?

boj proti kapitalistickému úpadkovému sportu ×

Otázka: Mělo to tedy znamenat, že byl např. dvojitý fotbal či skoky o tyči, tj. jednak dobré, socialistické a jednak špatné a úpadkové, kapitalistické?

boj proti poniženeckému poklonování před kapitalistickým západem ×

Otázka: Proč se poníženečně poklonovalo před Západem, když měl komunismus údajně jen samé přednosti? Nebylo to jinak?

3.4 Militarismus a kvazimilitarizace života

Už výše částečně analyzovaný lexém *boj* se svou neobyčejně vysokou frekvencí a přebujelým územ, který dnes už takový není, signalizuje to, co dokreslují i lexémy další, totiž výrazně *militaristickou povahu* vládnoucího režimu (čs. armáda bývala proporciálně ve vztahu k jiným mezi největšími na světě). Šlo především o jasný vliv přicházející z Východu, který snad nejlépe představuje pojmenování *Sovětská armáda*, oficiálně hodnocené laudativně v jeho víceméně trvalých atributech (epitetech constans): *bratrská, hrdinná/hrdinská nepřemožitelná, osvoboditelská, slavná, vítězná* a prezentované jako nezpochybnitelná hodnota a rozhodující faktor i v případném dalším válečném konfliktu. Srov. ještě výstižnou tresť mnoha propagandistických hesel v jednom z citátů: *Bez osvobození našich zemí Sovětskou armádou, bez května 1945 by*

nebylo slavného října v témž roce, nebylo by svobodného života v lidově demokratickém Československu.

Připomeňme si adoraci a glorifikaci armády, a to nejen v těsně poválečném období, i v dobových realitách, například hned ve čtyřech státních (či památných) slavených svátcích, kam patřily *Den čs. armády, Den tankistů, Den čs. letectva, Den dělostřelectva*; takovou přemíru svátků neměl žádný jiný veřejný sektor. Armáda ovšem měla i jakýsi svůj vlastní kulturní dům *Ústřední Dům armády, ÚDA*, známé pražské divadlo (dnešní Vinohradské divadlo), týdeník *Obrana lidu*, samostatné nakladatelství *Naše vojsko*, tiskoviny a existoval i známý *Svazarm* (Svaz pro spolupráci s armádou), ve školách býval zařazován porůznu i předmět zvaný *branná výchova* aj. Frekvence lexému *armáda* v korpusu totality činí vysokých 6993 výskytů, *válka* 11923 výskytů.

Naznačená (**kvazi**)*militarizace*, která se z původní sféry užívání rozšířila a promítala do celého života (srov. např. *boj o zrna* výše), se projevovala i rozšířeným a zvýšeným územ i dalších tematicky navazujících lexémů, které souvisí s bojem, válkou a armádou. Srovnajme jednotlivá užití na příkladech a základních lexémech *armáda, boj, branný, hájit, stát na stráži, útočit, vyzbrojit, obrana*:

• *Armáda dále vychovává ke kázni, k pořádku a k podřízení se kolektivu.*

Slavná čínská lidově osvobozenecská armáda stojí společně s nepřemožitelnou Sovětskou armádou a se všemi lidově demokratickými armádami na stráži světového míru

Po boku nepřemožitelné Sovětské armády a armád zemí láboru míru tvoří neprostupnou hradbu proti imperialistickým útočníkům.

...rozsáhlé armády dělníků, které je obsluhují
...armáda nezaměstnaných a polonezaměstnaných
...armády novátorů, zlepšovatelů, předních pracovníků a techniků.

...mnohamilionové armády pracovníků ideologické fronty

• *bojovat nesmiřitelně proti všem přežitkům buržoasního pojetí sportu*
Boľševický agitátor má bojovat proti přežitkům kapitalismu ve vědomí lidí

(Sovětský svaz) ...projevil svou vůli **bránit** mír na příklad i tím, že poslal tisícová stáda dobytka korejskému lidu

...bít nemilosrdně nepřátele lidu a připravovat skálopevnou a prvotřídní **obranu** vlasti, to vše je účinným bojem o mír.

- získávat příští brance do **branných** kroužků Svazarmu, cvičit je, vychovávat politicky a odborně – to je opravdu čestný úkol

K tomu má sloužit sportovní a **branné** odpoledne, kde mimo jiné předvede své umění mužstvo kopané ATK v utkání s polskými hosty.

Letní závod **branné** zdatnosti přispívá k zvýšení tělesné zdatnosti a **branné** připravenosti všech jeho účastníků.

Na počest XIX. sjezdu VKS(b) uspořádal **brannou** soutěž řidičů nákladních vozidel a traktorů, spojenou s odvozem brambor.

- Sovětští zástupci znovu **hájí** konkrétní program skutečného upevňování míru a mezinárodní bezpečnosti
věc pravdy a míru dnes **hájí** nepřemožitelný stamilionový tábor míru

- Komunisté musí **stát na stráži** státní disciplíny a socialistické zákonnosti.
Sovětští lidé stojí bděle **na stráži** míru

- ...lidé, kteří neskrývali, že se za komunistickou stranu a politiku socialistického státu stydí, kteří pod záminkou kritiky „předlednových poměrů“ **útočili** na základy politiky strany...

Čeští obhájci lidských práv **útočí** na nerovnoprávnost ve vzdělání

- Na letošních okresních konferencích strany bylo do okresních výborů zvoleno mnoho nových členů, které bylo třeba pro zdárné provádění zvýšených úkolů **rádně vyzbrojit**

...vládci mají zájem na tom, aby se masy pracujících nemohly **vyzbrojit** mocnými **zbraněmi** kultury
Vyzbrojení základy marxismu-leninismu, stali se funkcionáři i členové strany nadšenými agitátory

I část dobového pionýrského slibu, výlučné a masové dětské organizace, mluví o **obraně**, a přispívá tedy ke všeprostupující směsici agresivity a defenzivy, srov.

*K budování a **obraně** socialistické vlasti bud připraven!*

3.5 Propaganda a manipulace

Hlavní široké typy propagandy (jakkoliv se můžou různě překrývat a prolínat) jsou z hlediska jazykového a argumentačního především čtyři, přičemž každý z nich má své podtypy. Podstata jednotlivých typů je vždy nakonec shrnuta (polotučně) do jednoduché poučky či zásady.

A Posun argumentace jinam:

zatemňování informace, přílišné zobecňování otázky, přílišná simplifikace otázky, argument ad hominem (záměna objektu jeho nositelem, na kterého se útočí), negativní a zjednodušující nálepkování člověka

Schematicky: To je dobré/špatné, On je dobrý/zlý.

B Zaštiťování se někým/něčím:

„uznávaná“ autorita („Říká to přece Lenin“), nezpochybnitelný vzor nebo příklad, lid („Každý si to přece myslí“), dav a jeho údajně spontánní postoje

Schematicky: To je nejlepší, On je vzor a je třeba to/ho následovat.

C Obrana posluchače před hrozbou/strachem:

umělé vyvolání strašáka, demonizace osoby, vyvolání falešného poplachu a ujištění ochranou

Schematicky: To je nebezpečné/špatné, ale MY (strana apod.) tě ochráníme.

D Fabulace:

užívání lží, výmyslů a polopravd, úmyslné očeřování, apel na předsudek, desinformace neinformovaných, vyvolávání představy falešného cíle nebo ideálu, Große Lüge (velká lež, A. Hitler)

Schematicky: To je tak, On je takový, věřte nám.

Stručná ukázková analýza

Podívejme se v dalším namátkově na některé konkrétní citované korpusové příklady zařazené pod jednotlivé typy manipulace (reference k typům

uvedeným výše, jsou označené písmeny). Jen stručnou glosou k nim se pokusíme dodat i jednoduchý kontrastivní komentář (v závorce po ×) a přitom také popisně **naznačit základ** typu užití manipulace a demagogické propagandy.

A *Hluboké rozpory v imperialistickém táboře odrážejí jen odpor nejširších vrstev obyvatelstva, které nesouhlasí s politikou svých vlád, podřizujících zájmy vlastního státu dobrodružným a nebezpečným plánům amerického imperialismu.*

(× Z toho má vyplývat, že zatímco na Západě je odpor obyvatelstva, u nás implicitně zřejmě panuje spokojenost.)

Základ je v simplifikaci a zobecnění.

A *Zfanatizovaným posluchačům z řad revanšistů dělalo zřejmě velmi dobře, když Churchill vyjadřoval jejich přání a myšlenky.*

(× Z toho má vyplývat, že ostatní s Churchillem nesouhlasili.)

Základ je v zatemňování informace zobecněním a zároveň v očernění významného britského politika.

A/C *Banda Slánského chtěla tak zasáhnout naše dílo na nejcitlivějším místě, vzbudit odpor drobných a středních rolníků proti kolektivisaci, vytvořit tak příznivé podmínky pro nepřátelské zločinné rejdy vesnických boháčů.*

(× Z toho má vyplývat, že jen Slánský a jeho skupina jevíli odpor, nikdo jiný údajně ne, ve skutečnosti šlo o obětího beránka v inscenovaném procesu a pokus o zastrašení všech.)

Základ je ve vyvolání strachu a v démonizaci jednoho člověka.

A/C *A tak opět vsadili na hrstku samozvanců a rozvratníků, kteří na pokyn svých chleboďárců sesmolili hanebný protistátní, protisocialistický a protilidový pamflet.*

(× Z toho má vyplývat, že těch protestujících bylo údajně jen málo a ohrožovali stát, socialismus i sám lid.)

Základ je v zatemnění reality a ujištění o nebezpečím nebezpečí.

B *Mírové soužití nám ovlivňuje ideologii, a to bychom neměli připustit. Propaganda musí být nemilosrdná.*

(× Z toho má vyplývat, že vlastní ideologii je třeba nemilosrdně bránit, jakkoliv se už neříká, za jakou cenu.)

Základ je v zaštitění se mírem jako nezpochybnitelnou hodnotou, jehož každé údajné ohrožení je třeba nemilosrdně potírat i propagandisticky bránit.

B *Zkušenosti KSSS se staly i pro naši komunistickou stranu neocenitelným zdrojem poučení v boji za svržení panství buržoazie, nastolení moci dělnické třídy a při budování socialismu.*

(× Z toho má vyplývat, že KSSS je nesporným vzorem ukazujícím také, že je třeba moc uchopit násilím.)

Základ je v odvolání se na vnější autoritu a tedy i ospravedlnění nastolení komunistické moci.

B *Kdo jiný než stranická organizace má bojovat proti zaostalosti, proti lajdáctví, proti starému myšlení?*

(× Z toho má vyplývat, že strana je svrchovaným vůdcem mj. i v oblasti intelektuální (myšlení), ekonomické (zaostalost) a morální (lajdáctví); vývoj to ale neprokázal, komunistický režim svou neschopností zkrachoval.)

Základ je v řečnické absolutizaci autoritativnosti a údajném vzoru stranické organizace, která proto musí vést.

B/D *To, co si milionové masy na celém světě dosud jen vroucně přály – mír, to sovětská vláda začala provádět.*

(× Z toho má vyplývat, že až sovětská vláda plnila přání mas, jiní a tedy i Západ ale ne.)

Základ je v zaštitění se údajnou autoritou sovětské vlády a lživém tvrzení o její realizaci míru.

C *Opírajíce se o důvěru a pomoc pracujících lidu, přesvědčí příslušníci národní bezpečnosti i nejzavilejší odpůrce našeho lidově demokratického zřízení, že se dokáží rázně vypořádat a skoncovat s každým, kdo by se pokoušel jednotu lidu a jeho budovatelské úsilí narušovat.*

(× Z toho má vyplývat, že policie přesvědčí každého, i když se neříká jak, popřípadě ho přímo zlikviduje (skoncovat s)).

Základ je v ujištění ve schopnost policie ubránit režim a ochránit všechny jeho přívržence.

C/D *A proto, jestliže my dnes ve své vlasti drtíme odpornou sebranku sionistů a zároveň sebranku ostatních buržoasních nacionalistů, všech trockisticko-titovských agentů, drtíme tím jediným úderem bandu nepřátel všeho našeho lidu a pravou ruku amerického imperialismu.*

(× Z toho má vyplývat, že my (tj. strana) zničíme každého oponenta a implicity i to, že lidi tak ochráníme)

Základ je ve vyvolání strachu před početnými nepřáteli, ujištění ochranou, ale i vyvolání lživé představy o zlovolnosti Ameriky.

D (o XIV. sjezdu bolševiků:.) *Bude to sjezd slavný, sjezd vítězný. Na něm bude podán nezvratný důkaz o tom, jak revoluční dělnická strana v době jednoho půlstoletí **dobudovala socialismus** na více jak jedné šestině světa.*

(× To se nestalo, nic takového ta dělnická strana nedobudovala a žádný důkaz nikdo nepodal.)

Základ je ve lživém tvrzení a předstírání.

D Stalin – *toť mír! Stalin – toť národní nezávislost! Stalin – toť osvobození! Ať žije Stalin!*

(× Z toho má vyplývat, že Stalin je cosi jako božská postava zaručující základní přání a potřeby lidí; ve skutečnosti to byl jeden z největších masových vrahů historie, diktátor, který zbavil i český národ svobody aj.)

Základ je ve lživém a tendenčním zbožštění, deifikaci Stalina.

D/A *Američtí civilisovaní katané je nakazili morem, cholerou, skvrnitým tyfem, encefalitidou... Nakazili je a svrhli na města a osady Koreje, aby vyvraždili svobodmilovný korejský lid.*

(× To je naprostá desinformace a výmysl, o vyvraždění lidu jít nemohlo, šlo „jen“ o válku s místním komunismem.)

Základ je ve lži a zjednodušujícím naznačení, že cílem byl všechen lid, a to za použití hrozných zbraní (které měli ale i komunistické armády).

D/A *Hlavním zákonem socialismu je **neustálé** zvyšování životní úrovně pracujících.*

(× To je propagandistické heslo a žádný zákon, který by k takovému zvyšování vedl a nutil. Komunismus měl po celou dobu trvání známé nedostatky se zásobováním i těmi nejzákladnějšími věcmi, srov. např. i nedostatkový toaletní papír)

Základ je výmysl a lež, snad nanejvýš zbožné přání.

D/C (o emigraci:.) *Mnozí z těchto svedených už dávno ze svého **bludu** vystřízlivěli, četní poznali na vlastní kůži hloubku svého omylu, jimi se přesvědčili, že je tam hned tak někdo nevine radostně k hrudi.*

(× To je desinformace, ze které má vyplývat, že emigranti a údajně „svedení“ prožili z neradostné zkušenosti, a implikovaně i to, že komunistický režim je lepší a „vine lidi radostně k hrudi“.)

Základ je ve snaze o vyvolání lživého dojmu, že život na Západě je špatný a k případným uprchlíkům nevlídný a v implikovaném doporučení, aby lidé neemigrovali.

Není obtížné si uvědomit, že všudypřítomnost takovýchto výroků ve své době k manipulaci lidí nějak přispívat musela a některé musela i vést k jisté formě uvěření. Od výrazných padesátých let však zřejmě slábla (i co do své expresivnosti), zvláště v období normalizace. Koneckonců už staré přísloví říká, že *Stokrát opakovaná lež se stává pravdou* a toho propagandistického opakování bylo hojně.

SPECIFICKÝ TOTALITNÍ SLOVNÍK

Slovník je sestaven pouze z hesel a kolokací, které jsou typické pro oficiální propagandu komunistického režimu tak, jak ji reprezentuje korpus Totalita (složený především ze textů Rudého práva). Uživatel tak zde nenajde slova běžná (*okno, malý* nebo *skrz*). To neznamená, že by se taková slova v oficiálním komunistickém tisku neužívala, ale pouze nebyla využívána pro ideologické a propagandistické účely.

Hesla, která byla zahrnuta do tohoto výběrového slovníku, se rekrutovala z několika okruhů. Zaprvé jsou to ty lexémy (jména obecná, jména vlastní i zkratky), které už v dnešní češtině (reprezentované korpusem současné publicistiky SYN2009PUB) neexistují: *monarchofašista, zmarshallisovaný, předkapitalistický, VLKSM, Stalingradec* atp. Takováto slova (ale i slovní spojení), které se vyskytují pouze v období komunistické totality označujeme křížem (†). Zadruhé se v tomto slovníku objevují slova, jejichž výskyt je v korpusu Totalita statisticky významně častější v porovnání se současnou publicistikou: *tajemník, militaristický, pokrokový* atp. Důraz byl kladen především na slova s ideologickým podtextem, projevuje se zde ovšem i dobová jazyková realita (*loterní* oproti dnes běžnému *loterijní*), tématická odlišnost tehdejší publicistiky (důraz na zemědělství a průmysl) či aktuální politická, společenská či kulturní témata (*tesilový, panmundžonský, kozejovec*). Třetím zdrojem hesel jsou pak slova, která se běžně užívají dnes i v minulosti, která se ovšem v rámci totalitního jazyka objevují ve specifickém kontextu nebo kolokaci: *lidový komisař, údernická směna, imperialistický agent* atp.

Každé heslo je opatřeno informací o absolutní (ABS) a relativní (REL) frekvenci, např. heslo *adaptovat* s údajem „ABS 38, REL 3 ppm“ se v korpusu vyskytuje v různých tvarech 38 krát, což představuje 3 výskyty na milion slov (ppm = part per million). Dále u každého hesla uvádíme v hranatých závorkách relativní frekvenci pro každé ze sledovaných období (roky 1952, 1969 a 1977). Pokud je frekvence v některém z časových období výrazně vyšší než je průměr, je taková skutečnost naznačena ztučněním příslušného údaje, např. *imperialista* [712 ppm | 24 ppm | 29 ppm], je významně častěji užívaným slovem v padesátých letech než později.

Za heslem a informací o frekvencích (a po znaku •) může následovat výčet typických kolokací, které – vyskytují-li se pouze v korpusu Totalita – jsou rovněž uvozeny znakem kříže (†). V případě slov, jejichž význam dnes už není běžně znám, je uvedena kurzívou i základní slovníková definice hesla. Obdobnou anotaci významu uvádíme v opodstatněných případech i u neznámých kolokací. Běžné kolokace (dvou či tříslóvné) jsou doplněny také o ustálené celky o délce 5 a 6 slov, např. *Komplexní program socialistické ekonomické integrace*.

Poslední informací, kterou může heslo obsahovat, je analýza kontextu v období totality (značeno ★) a jeho srovnání se současným územ (značeno ☉). Například heslo *bezmezně obsahuje údaj „★ b. oddání (SSSR) × ☉ b. věřit“*, který vypovídá o tom, že běžným kontextem tohoto slova v období komunismu bylo spojení oddání SSSR, zatímco v současné době se bezmezně pojí spíše se slovesem věřit. V žádném případě ovšem tento údaj nelze interpretovat tak, že by jeden kontext byl výlučný pro minulou dobu a druhý pro současnost, jde spíše o tendence.

KОРPUSOVÁ LEXIKOGRAFIE

Hlavní editor:
prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

Slovník komunistické totality

František Čermák, Václav Cvrček,
Věra Schmiedtová (eds)

autoři

Václav Cvrček, František Čermák, Jan Kocek, Dominika Kovářiková,
Karel Kučera, Renata Novotná, Věra Schmiedtová

Obálku navrhla Michaela Blažejová
Knihu graficky upravila Marie Tvrďá
V roce 2010 vydalo NLN, s. r. o.,
Nakladatelství Lidové noviny,
Dyková 15, 101 00 Praha 10
Vydání první
Odpovědný redaktor Jan Kocek
Sazba NLN, s. r. o.
Tisk xPrint, s. r. o., Příbram
Doporučená cena včetně DPH 239,- Kč

